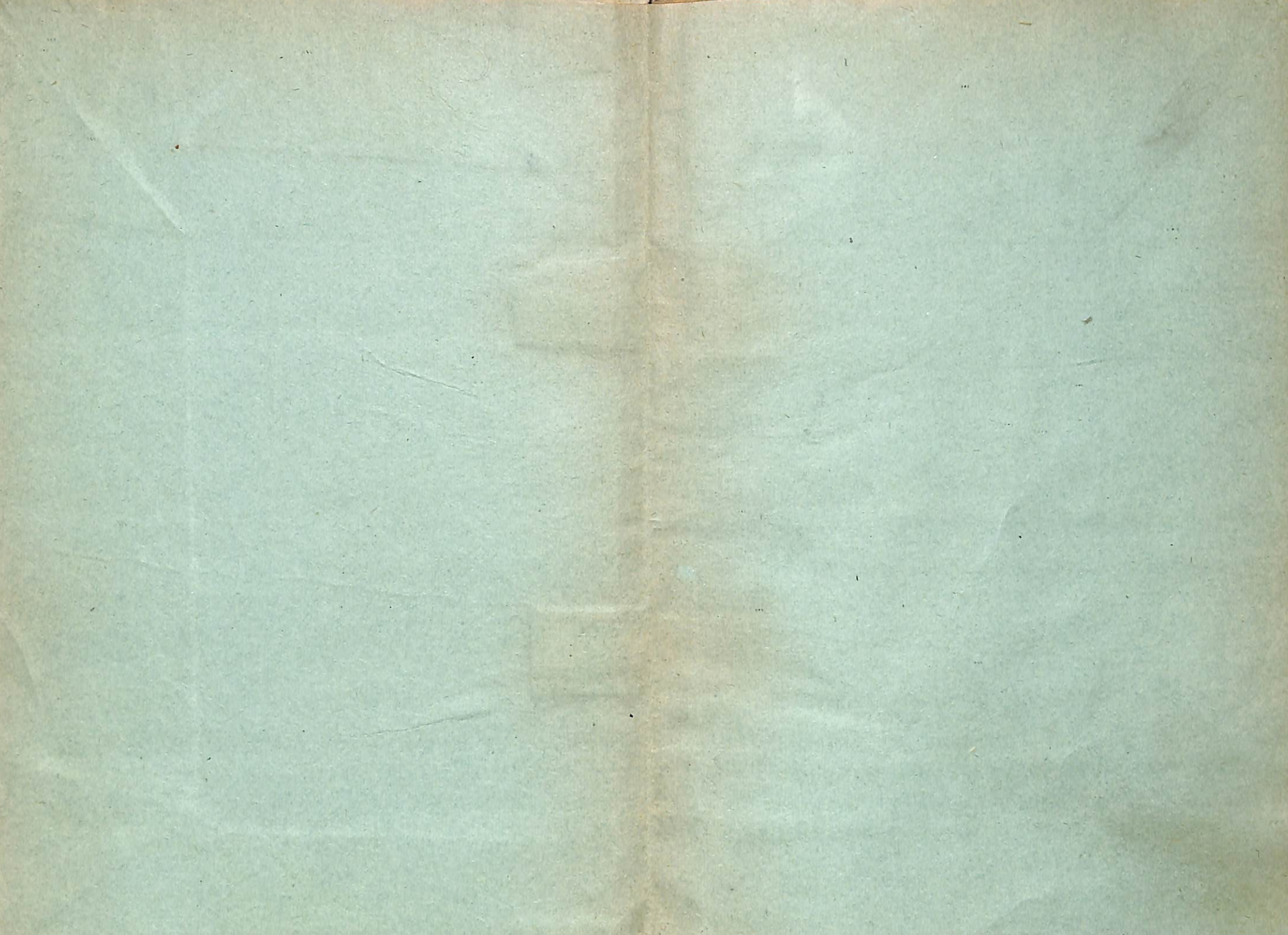

Университетские
Библиотеки Харьковского университета
1911

891.99

U-91

ՇՈՒՇԱՆ ՇԱԽԱՐՇԱՆԱՅ

ԶԻՆՈՒԹԱՆ

Գ. Վ. ՍՐՈՒՍՆՉՏԵԱՆՅ

ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՓԻՇԹՕՖՃԵԱՆ ԵՂԲԱՐՅ

«ԱՐԱՄԱՋԴ» ԳՐԱՏԱՆ

391.99

4-91

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ

ԶԻՆՈՒՆԻՔ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ

Գ. Գ. ՍՐՈՒՍԵՆՍԵԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏԱՆ

ՓԻՇԹՈՑՃԵԱՆ ԵՂԲԱՐՑ

«ԱՐԱՄԱՐԻ» ԳՐԱԳԻՏԱՆ

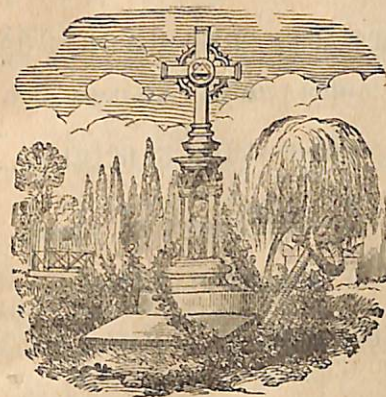

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ
ՕՆԼԱՅՆ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻ
ՂԱՂԱԹԻՍ - Գ. ՊՈԼԻՍ

1911

05.08.2013

56.161

ՄԱՀԱՐԶԱՆ
ՄԷՐՎԵՐԵԱՆՑ
ԲԱՂԴԻԿԻՆ

3029-48

ՀԱՅՐ ՆԱՀԱՊԵՏ ՅԱԿՈԲ

ՄԱՅՐ ԱՆՈՅՇ ՏԻԿԻՆ

ԵՂՔԱՐԻ ՀԻՆԳ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆՔ ԵՒ ԱԶՆԻՒՔ

ԴՈՐԻ ԶՈՐԻ ԱՌԱՔԻՆԻՔ

ՔԵՌՈՐԻՆԵԱԿԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՔ

ԵՒ

ՆՈՐԱՐՈՂԻՈՋՆ Ի ՆՈՍԻՆ

ՔՐՔՄԱՇԱՂԻԿՆ ՄԱՋԵՐՈՎ

ՄԱՏԱՂԱՏԻՆ ՅՈՒԼԻՍՆԷ

ՎԱՆԱՏՈՒՔ ՀԻՐԲՆԿԱԼՈՒՔ

Ա. ՀԱՅՐԻԿԻՆ

ԵՒ ԱՆՈՐ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԿԱՆՑ

ԶԱՒԱԿԻՆ

ԻՆՁ

ՄԵՐ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԵԱՆ ՕՐԵՐՈՒՆ

ԲԱՂԴԻԿՆ ԿՐՈՍԵՐ ԷՐ յԵՂՔԱՐԻՆ. պատանի վեշտասանամեայ. նոր կը մրային անոր թուխ յօնքերուն հետ թել թել մօրուաց Երեսաց, ծիլ ծիլ ընչացք ունգաց:

Շնորհալի էր. պարկեշտ, փարելի ամենից: Հաւասար իւր հօր կը յարգէր զՍ. Հայրիկին. հաւասար Եղբարց կը սիրէր նա զիս:

Ընտանի խանդաղատանաց և գգոշանաց գորովով սնած. փափուկ էր. քնքոյշ և հրեշտակի պէս անմեղ իւր զգալիքով և հոգւով:

Նա զիս սիրեց Յովնադանու սիրով, և ես անոր Դաւիթն եղայ. անոր մահը ողբացի:

Աչքովս անոր հոգեվարքը տեսայ իրրե ի ֆեղրուայ լերանց վերայ ինկած վերաւոր, ինկած հիւանդագին ինկած մահացեալ...

«—Ո՛հ, ցաւ է ինձ ի վերայ քո, Եղբայր իմ Բաղդիկ—»:

Վերջին խօսքներն ես եղայ անոր... Երբ կ'արտասուէին զինքն ծնողք, քորք և Եղբարք ի գունձ եկեալ զմահձօքն, և ալ չբարբառեցաւ նա...

«Կիրակի եկեղեցին պիտի գամ» ասաց ինձ. օրը չարաթ էր. և Երկուշաբթին ընդ առաւօտն դադարով բարձաւ, յեկեղեցին մուծաւ:

Ամբողջ Գուգիունճուղն լացաւ զնա. կակնաբարձ կը հառաչէինք ամենեքեանքս. Այնքան շնորհալի, այնքան սիրելի էր նա:

Կը փղձկիմ տակաւին, Երբ զինքը կը յիշեմ. և միշտ կը փղձկիմ, քանզի միշտ կը յիշեմ:

Աղէկտուր հեծեծանօք աղօթեցինք վրան, մորմոքելով հեկեկացինք անոր հոգեհանգիստը, և

արտասուօք աւանդեցինք մարմինն 'ի հող տա-
պանին, հոգեակն Հոգւոյն Աստուծոյ:

Անոր տխուր շիրիմը կնքելէն 'ի վեր՝ ըննիցս
բոլորեցաւ Լուսնակն. բայց չեղաւ ինն վայրկեան,
որ չ'իջէի զնա. հառաչէի անոր յիշատակին հա-
մար:

Կսկիծը մաշեցոյց անոր տառապակիր մօր տի-
կին Անուշեկին ծնկական գորովով խորովեալ
սրտիկը. տրորեց ծերունի հօր խնամոտ աղիքը.
Թարչամեցոյց քուերց և եղբարց խանդազին վար-
դագոյն զուարթ ականողիքը. տակաւին կը սգան
կ'ողբան իրենց տարարազդիկն Բաղդիկ:

Իբրեւ 'ի սփոխանս մխիթարար Ձեր վշտաց,
իբրեւ զուգնաքեաց փոխարինի նշան Ձեր առ իս
անկշիռ սիրոյ երախտեաց, ո՛ր տուն Սէրվէրեանց,
ՇՈՒՇԱՆՍՍ կ'ընծայեմ ԲԱՂԴԻԿԻՆ յիշատակին:

Հայրենեաց առաքինեաց մահարձա՛աց 'ի վերայ
անոր առաքինի անունն ալ զրոշմուած անեղծ
թող մնայ:

Մասիսի կողերէն տապանաքար մի,

Շաւարչանայ հովիտէն Շուշան մի,

Երասխի եզերքէն ուռենուոյ ոստ մի,

Արմաւրի սօսիներէն սաղարթ մի,

Եփրատի ափերէն աւազներ,

Տղմուտէն տղմոտ հողերը,

Վարագայ սարի Անթառամ ծաղիկներէն փունջ
մի, քաղած՝ մատերովս, բարձած՝ թեւերովս ցօղած՝
աչերովս, կը բերեմ չինել զարդարել Բաղդիկին
գերեզմանը:

Ի ՄԱՀ ՆՈՐԻՆ

Ծերունւոյն աղիք խածանին.
Ծնողին աղիք գալարին.

Խորչակն հարաւ 'ի ծաղիկդ.

Թարչամեցար, ո՛հ, ԲԱՂԴԻԿ:

Աչնան օդ չընչեաց ժանտածուտ.
Յայգ այգուն չուշանդ խամրեցար.
Շնորհաց կոկոն նորափթիթ,
Թօթափեցար, ա՛հ, ԲԱՂԴԻԿ:

Յովսէփայ տիպար պատանի.
Պատմուճանդ ծաղկեայ չնորձօք լի.
Սիրոյ զաւակ տան հօր քոյ,
'ի հող իջեր, ո՛հ ԲԱՂԴԻԿ:

Կայտոէիր զերթ ձագ եզնիկի,
Ժըպտէիր զուարթ երեսօք,
Քորք և եղբարք, բարեկամք,
Քեւ բերկրէին, ո՛հ, ԲԱՂԴԻԿ:

Ո՞ր զքէն գոյթ տարցէ Յակորայ,
Յակորայ հօր քո նահապետ.
Ո՞ր ժուժեցէ զքեզ յիշել,
Եւ չկողկողել՝ վա՛հ ԲԱՂԴԻԿ:

Արուսեակ քան զքեզ չէր պայծառ.
Շողջողուն էր յոյս քոյդ կենաց,
Անկաւ արեւդ, չեւ ծագեալ.
Մահն ըստուեր ած զքեւ ԲԱՂԴԻԿ:

Փոխանակ առուրց երջանիկ ,
Զոր յուսայր մայր քո Անուշիկ .
Սուգ եւ թախիծ ճաշակէ ,
Զանձն եւ ըզքեզ լայ , ԲԱՂԴԻԿ :

Որ երկնեացն 'ի ցաւս յարգանդին .
Որ բերկրէն երբ դու ժպտէիր .
Մահ քո զմայր քո թաղաջոյց ,
Մնչէ , չնչէ , Ա՛հ , վա՛հ , ԲԱՂԴԻԿ :

Սիրտն այրի այրւոյն է վթիկին ,
Նոյնմղարն այրեալն նոր այրի .
Կիզնուն Կոյնն եւ միւսն Հոխիսիմէն ,
Ի սէր քո եւ մահ , վա՛հ ԲԱՂԴԻԿ :

Զի՞ տըքնիս անքուն աչերով ,
Այտուցեալ կոպերդ յարտասուս .
Եղբայրասէրդ Կարապետ ,
Ո՛ւր է եղբայրդ , ո՛ւր ԲԱՂԴԻԿ :

Դողդոջիւն ոտիւք եւ 'ի չունչ ,
Գաս այցել ցաւոյ սիրելւոյդ .
Փղձկիս , սարսռիս , Մկրտիչ .
Ոչ եւս չնչէ քոյդ ԲԱՂԴԻԿ :

Նըչանիդ սրտին լար , կիթառ ,
Անչըչունչ կախին աղէբեկ .
Զի թեկ կենաց , ո՛հ , հատաւ
Եղբորդ . . . ոչ եւս է ԲԱՂԴԻԿ :

Որ նստիսդ . Գէւրդ , անընթաց .
Բարձր հողւովդ թեւես յամէն ուր .
Պակասեցաւ , ո՛հ , 'ի քէն ,
Կամակատարն քոյդ ԲԱՂԴԻԿ :

Լըռեյո՛ գարբնդ , Գրիգորէ -
Գոյժ հնչէ զանգակ տաճարին .
Սրբեալ զերեսս ափերովդ ,
Տիրան , լացէք ըզԲԱՂԴԻԿ :

Այլ հերիք , թողէք զարտասուս ,
Նա գընաց յերկինս առ Յիսուս .
Յերանկիւնն եղեւ երջանիկ ,
Անմահացաւ , մեռեալ չէ ԲԱՂԴԻԿն :

Սրուանձեանց
Գ. Վ.

1875 Մայիս 1, Կ. ՊՕԼԻՍ

Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ա Ն Ք

«Այս են Հայոց խոստովանողք... 'ի սմա տեսցեն
«գլքաջ նահատական, որ կատարեցան սրով: 'ի սմա
«տեսցեն և զսուրբ կապանս չարչարանացն»:

«Եւ յորժամ մարտիրոսք և խոստովանողք և կապ-
«եալք սովաւ տեսանին, սովաւ օրհնի աշխարհն ամե-
«նայն»:

«Սովաւ օրհնին և տղայք նոցա յաճումն»:

«Սովաւ զգաստանան երիտասարդք նոցա 'ի սրբու-
«թիւն»:

«Սովաւ համատանան ծերք նոցա յիմաստութիւն»:

«Սովաւ ուսանին իշխանք նոցա զմարդասիրութիւն»:

«Սովաւ անկանի դուր յԱստուծոյ 'ի սիրտ թագաւո-
«րին» չինել և խաղաղութիւն առնել բոլոր աշխարհին»:

«Սովաւ եկեղեցիքն պարծին իրրեւ քաջ և կատարեալ
«զինուոր»:

«Սովաւ վկայարանքն զարդարին»:

«Սովաւ և վկայքն ցնծացեալ բերկրին»:

«Սովաւ և զաշտն Ա.Ի.Ա.Ր.Ա.Յ.Ր.Ի պայծառացեալ ծաղ-
«կալից լինի. ոչ յանձրեալքն ամպոց, այլ 'ի սուրբ
«և յարիւնաբուղիս վկայից ցանեալ և ցրուեալ սպիտա-
«կութիւնք սուրբ ոսկերաց...»:

Սովաւ յիշեսցեն զհոգեւոր զոռնդս պատերազմողացն,
«որ փոխանակ մեր ետու զանձինս ի մահ, և հեղին
«զարիւնս իւրեանց ի հաշտութիւն պատարագ Աստու-
«ծոյ»:

«Սովաւ յիշին սուրբ քահանայքն որք խողխողեցան
«օտարութեան, և ցածուցին զսրտմտութիւն բարկու-
«թեան թագաւորին»:

«Սովաւ թերեւս զի զմեր կապանս յիշեսցեն, և ա-
«ղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, զի գերեզարձ
«լիցի մեզ անդրէն ի հայրենի երկիրն մեր...»:

ԵՂԻՇԷ

Վասն խոստովանողացն Հայոց

Թող պարծի Հայն իւր Հայութեամբ. և ահա՛ իւր
պարծանք:

Սքանչելիօք և զմալմամբ կը ընու մարդու հոգին,
արտասանելով այս տողերը, այս բառերը, այս տառերը
որ հրեղէն են, հոգեղէն են:

Ո՛յր վերայ պէտքէ հիանալ,

Եղիշէին, որ զայն գրեր է.

Կապելոց, որ զայն զգացեր են.

Թէ առ հասարակ հինգերորդ դարու Հայոց, որ զայս
ամենայն կրեր են:

Ո՛վ Հայք, անզուգական եմք մեք յազգս: Իրաւ,
անհնարին չարիք և աւերք հասած են մեզ. բայց և այդ
փորձանաց մէջ այնպիսի դիւցազներ, այնպիսի առաքի-
նիներ ի հանդէս եկած են, որոց անմահ անունները ան-
մահ պահած են Հայ անուն և Հայաստանը:

Խոցեալ նետիւք. վիրաւորեալ սրով ողջ անձը արիւ-
նազանդ է մեր եկեղեցւոյն, մեր ազգին. մեր փառքն
եղած են չղթայք, գիակունք, գերեզմանք. դոքա եղած
են և մեր կենաց պատճառք:

Հինգերորդ դարը Հայոց ազգի վերածնութեան դարն
է. ծանր երկունք կրեց մեր Մայր Հայաստանը, մեր
մայր եկեղեցին՝ այդ օրերը, և առ ցաւս իւր սաստկա-
գինս ճչեց. բայց և այնպիսի զաւակներ յարոյց, որոց
մէն մի հոգին կ'արժէ մէն մի ազգ ամբողջ, ազգ ընտիր,
ազգ պատուական և ազնիւ:

Ո՛վ էր Վարդան, Հայ մը՝ Պարսկին սպարապետ,
Ղեւոնդ՝ գեղի մը տէրտէր, Գարեգին՝ մանուկ տղայ մը,
Արրահամ՝ ճգնաւոր մը. Նախարարք՝ կապեալք. Տիկ-
նայք՝ տկար կանայք. Բահանայք՝ պաշտօնատարք,
Ժողովուրդք՝ օտարին հպատակք, քաղաքականք և
գեղջկա՛նք առ հասարակ. բայց միարան առաքինիք,
հաւատարք մեծ, հաւատար արիացեալք, հաւատար ան-
մահացեալք:

Ներկէի պատմագիրքն է Հայոց համար այն մատ-
կանը, որ յետ Աւետարանին է նոր Աւետարան. ի նա
Հայ Բրիտոնիաները Բրիտոնիաներն էր տեսնենք: Անդ
Գեթսեմանի պարտէզն է Աւարայրը. Ձիթենեաց լուր՝
Մասիս և Հայրենի սարերը. Աղօթք. Տաճնապ. Բըր-
տունք՝ ամէն վայրերը. Զօրացուցիչ Հրեշտակ և Մահ-
ուան Բաժակը՝ միշտ առնելներ և առ ձեռն: Աշակերտք
սիրեցեալք. և Մատնիչ Սկարիովտացիք՝ Սիւնեցիք:
Հայոց բոլոր բլուրները և փոսերը Գողգոթայ են և Գե-
րեզման, ուր կը կախուին կը կոխուին քաջարար հեղա-
բար արդարները անմեղները, զնկուլ իրենց կեանքը
Աստուծոյ համար, բարեկամաց և եղբարց վրայ, թող-
լով սիրելիները, տունները, գանձերը և անձերը. ինչպէս
բառնալու. և ինչպէս ու ինչպէս սիրոյն զո՞ւ լինելու
համար, որոց ձայնը բարձրաբարձու կը քարոզէ մեզ ի
քաջալերս՝ թէ «ՄԵՔ ՅԱՂԹԵՅԻՆԻՔ»:

Հրաշալի՛ է արդարեւ մեռնելով յաղթել. ինչպիսի
քաջալերել. մահու անմահանալ. զոհուելով փրկել:

Ընթեռնուն թող Հայոց ձերերը այդ մատնանը. և
պիտի նորոգուի անոնց արեւը. ընթեռնուն թող ծնողք,
և ուսանին դաստիարակել իրենց զաւակունքը այն հոգ-
ւով, զոր կը ներշնչէ այդ սուրբ գիրքը: Ուսանին և ի
գործ զնեն իրենց ծնողական ընտանեկան մեծ պարտա-
ւորութիւնը, ճանչնալով թէ՛ եկեղեցւոյ շինութեան
քարինքը, հայրենեաց արմատը, ազգութեան անդա-
տանը ինքեանք են, ծնողք և ընտանիք:

Ընթեռնուն թող. ընթեռնուն այդ դարու Հայոց
արիւնով ու աւիւնով զուարթապարար սուրբ վարդա-
պետին գրչագիրը՝ մեր խանդալից երիտասարդք, փափ-
կասուն հարսունք, մեր աշխոյժ պատանիք ու վառ
վառ օրիորդք. և թող ապրիլ ուսանին, ապրիլ հա-
յրար:

Ընթեռնուն զայն թող՝ մեր մամիկն ու պապիկը. որ
իրենց ծնողաց վրայ կը հանգուցանեն, իրենց թեւոց ու
լանջաց վրայ կը դուռեն իրենց մատղաշ թոռները,
մրմնջլով անոնց փափուկ լսելաց՝ Ներկէի ազնուական
մտնունքները:

Այս մատնանը. որ օծուած է Աստուծոյ հոգւով.
յորում լի է ազնիւն ու բարին. սէրն և հնորք. որ
երկինքն ու հայրենիքը ի մի կը զանգէ. և իր ընթեր-
ցողները կը բարձրացնէ կը թեւաւորէ, երջանիկ և հրե-
զէնս կ'առնէ:

Այն ինչ ղիսկնացած եմք մեք այսօր, նա զմեզ
կ'ողբեորէ, կը միաւորէ, կը յարուցանէ:

Ահա անոր մէկ վիշուրն էր գրուածքիս նախերգանքը:

Ներկէի մշակած դարաստանէն ծաղկաքաղ փունջ մի
է սոյն տետրակիս նիւթը. անոր մեղուական փեթակէն
մատն մատն քաղած մեղրը. զոր իրրեւ բոյր մը և ճա-
շակ մը ընթերցասէր մանկտուն հայկազանց կը հանեմ
ընծայ մասին մի և եթ իրելեաց և զգացմանց մեր հարց
երանելեաց առնել հազորդ. որոց ի չունչ և յոգին ոգե-
խառնիլ ըզձանամ ամենայն Հայոց:

Տրամ՝ պէտք է անուանել զայս իմ գրական դուզ-
նաքեայ գործս՝ թէ ողբերգութիւն, կամ այլ ինչ. ինձ
փոյթ չէ արուեստական անուն մի տալ այսմ. քանզի և
արուեստով չէ գրուած, ոչ ձեւոց և ոճոյ ընտրութիւն
ու խտրութիւն է եղած: Դերք՝ և դերասացք թերի են
և առանց կանոնի, նոյնպէս և արարուածները. կապն
և հանգոյցը թոյլ են և բացէ բաց. սիրահարի տեսարան
երբէք չգար յանդիման: Կրնայ անշուշտ լեզուին և բա-
ռերուն ալ դատաստանը դատուիլ. և այլն:

Սակայն այս դրամս թատերական բեմական բան մը
չէ, և զայն ՚ի գիր առնողը Հայոց կրօնաւոր մի է,
վարդապետ մի է:

Ասոր մէջ գործածուած անունները, ոճերը, և գաղափարները ընդհանրապէս ե. դարէն կ'առնուենք, նոյն դարու Հայոց պատկերը ներկայացնելու համար:

Տալ չնչիւ շունչ մը մեր հայրենեաց սիւքէն:

Տալ լսել արձագանք մը Հայաստանի քարերէն և անձաւներէն:

Տալ հառաչել հառաչ մը Այրարատայ խորշերը և Մայիսի ըստուերը սիրողաց սիրտերէն:

Տալ հանել հողուց մը, և առնուլ յողուց մեր նախնեաց հողիներէն, առնուլ օրինակ զՅ.ստուած պաշտելու ապրելու մեռնելու՝ մեր պապերու կեանքէն:

Տալ ցօղել ցօղ մը 'ի ցօղոյ մեր աչաց, խառնել զայն ընդ արիւն հոսեալ մեր հարանց անձինքներէն:

Տալ սիրել Հայոց անոնց սուրբ յիշատակը և այն հողը, որոյ հացը կերան ջուրը ըմպեցին, որոյ օդով սնան, որոյ վրայ մեծացան զօրացան, ապրեցան, ինկան. և անոր փոշիներուն խառնուեցան իրենց ոսկորները:

Այս և եթէ է ահա երկասիրողին ջանքն, փափագն ու նպատակը:

Ն Ա Խ Ա Գ Ի Տ Ե Լ Ի Ք

Ա. ՄԱՍԻՆ

Երբ սուրբ Վարդան և իւր հետ եղած Հայ նախարները Յաղկերտէն կանչուելով Պարսից զուռը՝ կը բռնաբարուին կրակապաշտ լինելու, կ'երկարի իրենց վերադարձը, ու առ երեսո յանձն կ'առնուն Մոգական կրօնքը՝ և կ'արձակուին Յաղկերտէն գալ 'ի Հայաստան Մոգերով, Մոգպետներով, զօրականօք, և կրակապաշտութեան ամենայն հանդերձանօք:

ՀՄԱՅՆԱԿ՝ սուրբ Վարդանայ եղբայրը միշտ հոգալով եղբոր և միւս նախարարաց այնքան յուշանալոյն վրայ, տեսիլք կը տեսնէ, և այն է որ առաջին զուռը կը բանայ Ա. մասին գրուածոյս. զոր կը պատմէ իր Համազասպեան եղբոր՝ 'ի լուր համայն իւրեանց սերնդոց և ծառայից Մամիկոնեանց Տան:

ՍՈՒՐԻՆ՝ ծեր ծառայն է Համազասպին՝ Վարդանայ հօր:

ՀԱՄԱԶԱՍՊԵԱՆ՝ եղբայր է Վարդանայ և Հմայեկին:

ՎԱՀԷ՝ ծերունի հազարապետ՝ կամսարական Արշաւրի տան, որ Այրարատայ Օշականէն Արշաւրի կնոջէն կը զրկուի գոյժ բերել Հմայեկին թէ Պարսից զուռն գնացող Հայ նախարարք գ'բրիստոս ուրացած եկեր և մօտ են Հայաստանի դրան, զՀայաստանը կրակապաշտ ընելու համար: Կը պատմէ այս Վահէն թէ սուրբ Հայրապետներ ժողուած՝ օրէնք և պատերազմ հրատարակեցին ուրացողաց դէմ:

ԲԱՋԷ՝ կապարճակիր Հմայեկին՝ կուգայ Աշտիշատէն ,
և Ռշտունի Սահակ եպիսկոպոսէն հրաւիրակ և բամբեր
Հմայեկին՝ պատրաստուիլ համնիլ 'ի պատերազմ՝ ուրա-
ցողաց դէմ :

ՏՈՀՄԱԿԱՆՔ և ՇԱՌԱՅՔ՝ Մամիկոնեանց , որք առ
հասարակ խրախուսուած վառուած սուրբ հաւատոյ
վրէժխնդրութեամբ և Հմայեկին ու Համազասպեանի
խօսքերէն , բանակ կը կազմեն Մամիկոնեան նախա-
րարաց տակ եղած բոլոր գաւառաց Հայերէն , և կը
խաղան յառաջ 'ի ճակատ 'ի կռիւ ուրացողաց դէմ :

Ա.ՄԱՍՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՏՈՒՆ 'Ի ՏԱՐՈՆ

Հմայեակ. — Համազասպեան եղբայր , քանի գիշեր
է ահաւոր տեսիլքներով կը զարհուրի հոգիս :

Աշտիշատէն սաստիկ հողմ կը շնչէ , Պարսից չար
քամիին դէմ ահագին փոթորիկ կը յարուցանէ :

Հեղեղներ կը վազեն Արեւելքէն , և կայծակ ու
չանթ կատաղի ջրոց հետ խառն կու գան կ'ողողեն
Հայաստանին արտերը , կ'ապականեն , կ'այրեն , կը լափեն
մեր երկրի բովանդակ վայելչութիւնը :

Աստղեր կը ցուային Գրգուրայ գագաթէն , աստե-
ղունք իբրեւ կարկուտի գնտալներ կը տեղային մեր
լեռները և Մասիս լեռը իբրեւ դէզ խոտոյ կը վառէր :
Կը վառէր՝ այլ իր գագաթան ձերմակ հերը , իր վրայի
ձիւնն ու սառույցները անհալ կը մնար , և Նրասիս այն
բոցերով տարցած կ'եռար , բայց իր մէջէն ցնցուղներ
կարծակէր մեր երեսին , որք թէպէտ ջերմ այլ զովացիկ
էին : Կ'եռար Նփրասն և կը փրփրար . իր մէջէն կելնէին
մեծամեծ կէտեր , կը կռուէին վիշապի մը հետ՝ որ
Պարսից կրակը կը բերէր : Անթիւ օձեր կային վիշապին
զինուոր : Եւ Մասիսի կողերէն առիւծներ իջան , Բլնու-
նեաց ծովէն թռչուններ հասան . Կորդուաց լեռներէն
առիւծներ խոյացան , վիշապին և իր օձերուն ողջ անձը
արկնելուայ խոցեցին :

3029 - 48

Անցք մի հանդերձեալ է անցնիլ Հայաստանի գլխովն :
Մեր Վարդան, մեր եղբայր, և այնքան Նախարար և
անթիւ Հայք՝ Պարսից դուռն են : Ահ, ո՛վ գիտէ, Աստու-
ուած, Աստուած, ո՛վ գիտէ, ի՞նչ չարեաց ենթակայ
ինկած են կրկին գազան Յազկերտէն :

Երթամ, անշուշտ սուրբ ժողովքը գիտակ է :

Հաւագաւոյեալն. — Եւ ես ընդ քեզ :

Բոլոր Մամիկոնեանք. — Եւ մեք ձեզ հետ :

Հաւագ. — Մամիկոնեանք Հայաստանին պաշտպան
և անոր նահատակներն են : Երթանք միատեղ :

Բոլոր Միսսին. — Ո՛վ Հայաստան...

Ո՛վ Հայոց ազգ...

Սուրեն. — Տէ՛ր իմ Հմայեակ (Ձեռք նակսին զարնելով).
Այս գլուխը՝ զեղ զալար էր քան զվարդ մայիսին,
այս աչքերը՝ գեղեցիկ էին քան զծաղիկ Ծովասարին,
զեռ քան էր իմ տարին. ես ոտքս յասպանդակ,
այս տէգն անազին գերան իմ ձեռին՝ Օձին շամբերէն,
իմ աղեղն էր կազմած Վիշապաց անտառէն, իմ նետն
մահարեր՝ կազին Սեւսարին. ես՝ կապարձակիր էի
Մամիկոնեանց քաջաց քո առիւծ պապերին. Սասուն-
եաց սարերը, Կորդուաց կորդ լեռները, երբ մեր ոտքը
կը կոխէր՝ կը սարսափէին մարդն ու գազաններ.
առիւծն իր կորիւն, արջն և իր ձագերը քանխն ենք
շամբեր, քանխն խորտակեր :

Վարդան իմ ձեռքէս, այս արի բազկէս իր մարդն է
առեր. անոր նետն ու սուր բնաւ չեն վրիպիր, հազար կը
փռէ ու ինքը չիփռուիր : Ուր որ Վարդանն է, Հայեր յաղ-
թող են : Մի՛ բնաւ խռովիք : Երազն ի՞նչ բան է, տեսին
ինչ ցնորք : Մէկ Մամիկոնեան՝ հազար Պարսիկներ,
Վարդանն ախոյեան՝ բիւր թշնամիներ : Եւ անոր հոգին
երկնից հետ կապ է. Սահակ հայրապետն է զանի
օրհներ :

Ահ, Հայեր Հայեր :

Արշակն ինչո՞ւ մատնեցիք...

Եւ ո՞ւր ձեր խեղճն Արտաշիր...

Հաւագ. — Սուրէն լռէ՛... Լռէ՛ Սուրէն...

Սուրեն. — Բայց ինչո՞ւ իրենց թագաւորները
մատնեցին, ինչո՞ւ իրենց դարերարները, սպանեցին :

Սուրբ Սահակայ շղթանները լիչէցէք :

Բոլորը Միսսին. — Ահ սուրբ հայրապետ. Սահակ
Հայրապետ :

Սուրեն. — Ողջոյն Արեաց դուռն և Պարսից լեռները
զեռ կը սասանին Մամիկոնեան Վասակայ անունէն :
Շապուհ սարսափեցաւ անոր սուսերէն : Մուշեղին նիզակ
ու հրեղէն ձերմակ. չառ ջարդեց գաւառիկ քան
զԴաւթի հրեշտակ : Զիրաւայ դաշտն էր անոր հանդէս,
և Նապատ անոր նահատակութեանց արձան : Եւ ձեր
հայրն. ահ, իմ տէրն Համագասպ, իր բոլոր օրեր
պարսկին մահ էր, հայուն կեանք էր : Ի՞նչ, լըռեմ :
Ի՞նչպէս, մոռանամ : Միթէ անոնց որդիք չէք դուք, միթէ
անոնց ծառան չէ՞ Սուրէն :

Հաւագ. — Լռէ՛, Սուրէն, Լռէ՛ : Մուշեղին բազուկը
կը սիրես, լռէ՛ : Համագասպին մահը կը սիրես, լռէ՛.
հին ցաւերը թո՛ղ, նոր ցաւերն ալ չառ են Հայաստանին :
Ահ, Աստուած, Աստուած, մեր աչքով, մեր օրով ինչե՛ր կը
տեսնենք : Դենչապուհ խորամանկ, աղուէս Դենչապուհ
Հայաստանը չըջեցաւ և անոր հիմունքը չըջեց : Ազատ
ժողովուրդը գերութեամբ կապեց : Ազատ եկեղեցին
ստրկութեան ենթարկեց : Մահու զեղ նա հայաստանին
կերցուց քաղցր ձաշին հետ, և այսօր Մասիսն և իր
զաւակները ի սիրտ թունաւորած են : Այրարատն ու իր
բոլոր գաւառները մահու տագնապ կը կրեն : Հայեր,
հայեր, ձեր թագը մատնեցիք, ձեր կեանքը օտարին
ընծայեցիք. արիւնդ անոր փառաց համար, վաստակը
անոր չահուն համար, և այսօր քու հաւատքն ալ կը
բռնարարէ, քու հոգիդ ալ իրեն գերի ընել կ'ուզէ :

Ամէն օտարը՝ իրեն դիմող ու ապաւինող ազգին ա՛յս պսակ կուտայ... այս վախճանը կուտայ...

Ո՛վ է սա կուգայ:

Վահե.— Ողջոյն:

Հնայ.— Վահէ՛:

Վահե.— Տէ՛ր իմ:

Բոորը Մխաթն.— Բարի՞ է. Վահէ՛:

Վահե.— Բարին Աստուածն է: Օչականէն կուգամ ուղղակի, Արշաւրի Տանէն. Կամսարական բամբիչը զրկեց զիս գոյժ տալ ձեզ:

Բոոր Մխաթն (Չեո՛վ գնակասի).— Աստուած. Աստուած...

Վահե.— Չեկա՛ն միթէ տակաւին Սրբոց թղթեր և հրեշտակները այս տեղ: Բոլոր լեռները ու ձորերը զինաւորուած պատրաստ են. գեղն ու քաղաքներ բանակ կտրեցան. կը վազեն Պարսից ճանապարհը, և եկեղեցին իրենց հետ կ'ընթանայ Սուրբ Վարդապետներ և Քահանաներ զօրապետի պաշտօն կը վարեն, խաչ ՚ի յաջին, Աւետարան ՚ի ձեռին. և օրէնք հրատարակեցին,

«Թագաւոր Աստուածն է.

«Եղբայր զեղբայր մորթէ.

«Ամուսին զամուսին սպանէ.

«Հայր զորդին սատակէ.

«Որդին զհայր խոցոտէ:

«Պատերազմ Աստուծոյ հաւատացելոց՝ ընդդէմ զԱստուած ուրացելոց»: Եւ անա կնիկներ քաջ քաջ կը խեղախեն, կ'աղաղակեն, կը վազեն, արցունք աչքերէն, արիւն սրտերէն. կը հոսեն իրենց կոխած հողերու վրայ, կը վազեն մեռնիլ ու մեռցունել իրենց անձանց կտորները: Ամայացան քաղաքները:

Հաւնագ.— Բայց ի՞նչ է այդ ամէն, ինչո՞ւ այդ ամէնը, Վահէ՛, ինչո՞ւ համար:

Հնայ.— Եւ ո՛ւր է բանակատեղը...

Սուրեն և Բորրեֆեան.— Սուրբ առէք. զէնքեր բարձէք: Դարձի՛ր Վահէ. ամէնքս ալ այն տեղ:

Վահե.— Գուժկան հասաւ Պարսից բանակէն. Հայ նախարարներ մոխիրը պաշտօնցին, գ'Բրիստոս ուրացան:

Բոորը Մեկեղ.— ԶԲրիստոս ուրացան:

Վահե.— Այո՛. և մոգպետներ իոնց հետ, և մոգեր անթիւ, և քաջ քաջ զօրքեր կուգան Հայաստանը:

Ուսչերը կործանելո՛ւ համար:

Սուրբ տաճարները ապականելո՛ւ համար:

Սուրբ Աւետարանը այրելո՛ւ համար:

Սուրբ քահանաները սպաննելո՛ւ համար:

Հաւնագ.— Բայց մեր հաւատքը յաղթող է, մեր հաւատքը մեր հոգին է. մեր կեանքն է:

Հնայ.— Եւ Վարդանն ալ նոյն վտանգին մէջն է, Վահէ:

Վահե.— Այո՛. այդպէս ասաց գուժկան:

Հնայ.— Վկայ ինձ սուրբ Աւագան, եթէ այդպէս, իմ սուսերս յառաջ Վարդանայ կուրծքին: Իսկ ո՛ւր են արդ սուրբ Վարդապետները:

Վահե.— Իւրաքանչիւր Եպիսկոպոս իր վիճակը վազեց, մէկ խաչի վրայ, մէկ Աւետարանի վրայ ամէնքը իրենց աջը զրին, ուխտ ըրին, երդուան ու գնացին: Քահանաներ թողին եկեղեցին, ու գեղեր և չէները կը չըջին, Հայեր կը զինուորեն, և Սահակ Եպիսկոպոսն արգէն Աշտիշատ հասաւ:

Բազի.— Տէր իմ Հմայեակ :

Հմայ.— Դո՛ւ ես Բազի :

Բազի.— Ծառայ քո, Տէր իմ : Աշտիշատէն կուգամ : Սահակ Սրբազան հրաման հանեց, և ահա Բազուն ու Մեղտին, Տոմն ու Խորոնք, Կվարսն և Յրօնք, և ողջոյն Տարօն իրրեւ երամ գարնան հաւքերայ, իրրեւ Օգոստոսի ամսոյն արագիլներու կարաւանը՝ ժողված են Հայեր Եփրատի բերանը : Այս տեղ հասայ, նոյն քարոզը լսեցի. զէնք և սուր, Աւետարան և խաչ, մանկտին և հարիւրամեան, երիտասարդն և կոյս, այր և կին, 'ի զէն 'ի կռիւ, 'ի բանակ : Ձեզ կը մնան, Մ'ամիկոնեա՛ն Տեարք :

Հմայ.— Ողբի բերդը հասէք Խոյթ և Սասուն պաղէք, Պալունեաց, Գնթունեաց, Վարաժնունեաց, Ապահունեաց, Կորդուաց, Խորխոռունեաց, Քաջբերունեաց, Առերբանին, ձայն տուէք, և Հաշտենից Ոստանիկներուն իմացուցէ՛ք : Դաշտն ելէք Աղծնիք վազեցէ՛ք, և բոլոր ամրականաց, քաղաքացեաց, լեռնականաց, գեղջկականաց քարոզ կարդացէ՛ք, թող թողու վաճառականն իր վաճառքը, սուրբ Աւետարանը պահպանէ : Ձինուորն թողու իր պահակը, քաղաքացին իր տունը, և կրօնից ամուրը պաշտպանեն : Գեղացին թող թողու իր մաճն ու արօրը, թող արծակէ իր եզն 'ի լուծէն, հաց պէտք չէ հայուն, այլ զէնք և հոգի, և արիւն : Ասացէք հարսներուն, թող թողուն առագաստը, փեսան թող բաժնուի հարսէն, քանզի ահա ապականել կու գան սուրբ եկեղեցւոյ առագաստը : Թափեն թող, թափեն արծաթն ու ոսկին, խաչ և զէնք վեր առնեն Հաննն թող ձգեն կոյսերը՝ իրենց անձանց զարդարանք, և արիւթիւն զգենուն : Սուրբ Քայանայք թող զուրս գան տաճարի զոններէն, նստուծոյ տաճարը կ'երթայ, անոր առջևէն թող քայլն օրհներգ երգելով : Նախարարացն ասացէք, թող չի հոգան իրենց գանձը, թող չըզրադնուն իրենց ճոխութեանց, Աստուծոյ և յոգւոյն կոչման թող վազեն

Տիկնայք թող մերկանան իրենց պըճրանքները, աղօթք և քաջալերս թող կարթան : Շտապաւ դիմեն, շտապաւ հասնին : Սուր և Խաչ, Քրիստոս և արիւն, հաւատք և մահ : Սպառազինութիւն թող զգենուն, հաւատով թող զարդարուին, 'ի Քրիստոս թող յագենան, 'ի սէրնորին արիանան : Կրօնք և մեր կեանք, Քրիստոսն և Հայաստան մեզ հրաւէր կը կարդան : Պարսիկն և իր պիղծ տան մեզ հրաւէր կը կարդան : Մոգերն և մեր կրակ : Օտարն և իր սուտ հաւատք, Մոգերն և մեր ուրացեալ նախարարք՝ Հայաստանն են եկեր : Նեա առէ՛ք, ազեղ բարձէ՛ք, վահան, նիզակ, պարս, սուր, դաշնակ, վաղակալոր, գնդակ, գերանդի, վերցէ՛ք, քալեցէ՛ք : Առաջին հարուած Հայ ուրացողաց : Այո, Հայ ուրացողաց : որոց աղէկ էր մեռնէին հաւատով Պարսից դրան առաջ, քան ապրած կեանքով Հայաստան գալին՝ մոգ և մոխիր իրենց հետ բերած : Ձը խնայել, չողորմել բնաւ սիրելեաց, ծնողաց, եղբարց և ազգականաց : Հայու ազգէն չե՛ն ալ անոնք, որ ճշմարտութիւնը ուրացան : Մեր սիրելիք չե՛ն ալ անոնք որ զՔրիստոս ուրացան : Մեր ծնողք և եղբարք չե՛ն ալ անոնք, որ յաւիտենական կեանքն ուրացան, սուրբ աւագանը մոռացան : Սպանեցէ՛ք, ջարդեցէ՛ք, որ զՔրիստոսի խաչն և Լուսաւորչի չարչարանքն առ ոտն կոխեցին, սուրբ եկեղեցին և մեր բոլորին հոգին գերի գարչեցեաց անելու կուգան : Ո՛վ, օտար, օտար, ո՛վ Յադկերտ, Յադկերտ, դու կարող չէիր Հայաստանի մագին անգամ ձեռսել, եթէ զմեզ դաւաճան չուներայիր՝ Հայաստանին մատնիչ չը լինէին Հայերը : Ասոր համար՝ կամ մեր մահն անոնցմէ, կամ անոնք մեռնին մեզմէ : Բայց մեք չե՛նք մեռնիր : Եթէ Աստուած կը մեռնի, Հայ ազգն ու իր հաւատք, Հայաստանն ու իր եկեղեցին ալ կը մեռնին :

Հաւազ.— Այո՛, եթէ արեւն իր ջրջանը կը փոփոխէ, սակայն Հայը քանի կ'ապրի իր կրօնքը չի փոխեր, Քրիստոսն ու Լուսաւորիչ, Լուսաորիչն ու Հայաստան,

Հայաստանն ու եկեղեցին, եկեղեցին ու Հայ, Հայն ու Հաւատ, Հաւատն ու Կեանք, Կեանքն ու Մահ՝ մէկ անձնաւորութիւնն են եղած, և առաքինութեամբ և անմահութեամբ իրար հետ շաղախուած: Չէ՞ն բնաւ սասանիր. մի՞ ոք վհատի երբէք: Այս փորձութիւնները մեր հաւատքին պայծառութիւնն են բերեն, մեր սուրբ եկեղեցեաց հաստատութիւնն իւրեան: Ահ՝ վախճէ՛ք այն օրը ողբացէ՛ք՝ այն ժամանակը, երբ հաւատքն ու եկեղեցին իր որդիքներէն փոխանակ պաշտպանուելու, շահաւաճառութեան և մարդահաճութեան միջոց կը դառնայ: Ողբացէ՛ք այն ժամանակ, երբ ժողովուրդն անգէտ և անշղայ՝ իրրեւ ոչխար անմեղ, բայց անբան, երբ իշխանն փառամոլ և օտարին անձնատուր, երբ զինուորն և զօրապետ վատ և նենգաւոր, երբ կրօնաւորն մարմնասէր, եպիսկոպոսն իր պառուկ համար՝ քահանայն արծաթի համար՝ կը փոխարինեն ազգն ու կրօնքը, կը փոխեն զՔրիստոս, կը ծախեն զԼուսաւորիչ: Կու տան խաչն ու հաւատքը, և կ'ոռնուն իրենց անձանց փառք: Կը վաճառեն եկեղեցին, և կը գնեն իրենց մեծութիւն: Կը վաճառեն զժողովուրդը, և անոր գնով կը զարդարուին, անոր արիւնով կ'ոսկեզօծեն իրենց կուրծքն և ուսերը, կը պսակեն իրենց պարանոցն ու գագաթը, ողբալու է այն ախտակիր ժողովուրդը. ողբալու է այն անկարեկից հովիւն ու առաջնորդը: Իսկ մեք՝ ե. դարու Հայքս, մեք և մեր սերունդ՝ դառն մեր խաղաղութեան մէջ, առիւծ մեր հաւատոյ վրէժ-խնդրութեան մէջ, փառք մեր եկեղեցականաց, պարծանք մեր իշխանաց, օրհնութիւն մեր ժողովրդականաց: Ահա՛ զէնք, ահա՛ մեք, ահա՛ պատերազմ, ահա՛ Հայք, ահա՛ հաւատք, և ահա՛ հաւատացեալքս. ահա՛ մահ և ահա՛ մեր կեանք, ահա՛ Քրիստոս, և ահա՛ մեր անմահութիւն, փառք, ուրախութիւն, սիրելի, ծնող, որդի, եղբայր, գանձ, պատիւ և ամենայն ինչ:

Բողոքը միասին. —

Մեք Լուսաւորչի գառներն ենք,
Տրդատայ առիւծներ.
Հայաստանի զիւցազներն ենք,
Քրիստոսի հաւատացեալներ:
Հայրենեաց պաշտպանք,
Հաւատոյ նահատակք:
— Երթանք հապա երթանք:

Թէ մեռնինք, կ'ապրինք.
Թէ մեռնենք, կ'ապրինք.
Մեր մալր սուրբ եկեղեցին,
Մեր Հայրենիք երկինք.
Ուր ներսէսն է, ուր Սահակ.
Ուր Քրիստոսն է, ուր արդարք և
անմահ հրեշտակք.
— Երթանք, հապա երթանք:

Մ'նայ բարով եփրատէսն.
Մ'նայ բարով Տարօնն և Տօրոս.
Իննականեան ազրերք.
Բիւրականեան լերինք.
Մ'նան բարով մեր նախնեաց չիրիւք,
Սասունն ու Տաղօնք.
Գրգունն և Ներքովթ,
Մ'նան բարով Մեղրի ջուրքն
Եւ աղբերակունք:
— Երթանք, հապա երթանք:

Մ'նան բարով վանորայք.
Մենաստանք և նշխարք սրբոց.
Դաշտն ու արմաթիք, ծաղկունք և
երամք թռչնոց:

Երամք թռչնոց,
Եկէք, ձեր ձագերով մեր վայրը
վայելէք.
Միւսկեւ դառնանք մեք, կամ մեր
սերունդք:
Կ'երթանք պատերազմ սուրբ կրօնից
համար.
Ձեզ մնան մեր գանձ, տուն, արտ,
ոսկին, և աշխարհ.
— Երթանք, օն ուրեմն երթանք:

Հնայ. (Մրսայպզ). — Այդպէս, առաքինիք, այդպէս,
թող իմանան ազգեր թէ իրաւունքը առանց թագաւորի
ալ կը տիրէ, առանց թագի կը թագաւորէ, և առան,
զօրապետի և զինքի ալ կը յաղթէ: Հայոց կուսանք
զիւցազունք են, հայոց կանայք արիականք, և արք
յաղթականք: Հապա՛ իմ հա՛րք և եղբարք, հապա՛
իմ քորք և իմ մարք, հապա՛ անյապաղք:

Հանազ. — Լսեցէ՛ք, անաղէ՛ք, քաջեր, իմ ձայնիս,
իմ վերջին բանիս: Ուխտեցէ՛ք առ Աստուած, և
սրտապնդեցէ՛ք զձեզ: Այս առաջին չէ որ դուք ՚ի կռիւ
կ'ելնէք, բայց առաջին անգամն է որ յանուն կրօնից
կը կռուէք, և աշխարհաւ, և կնաւ, և որդւով կ'ելնէք:
Կ'ելնէք ՚ի կռիւ հաւատոյ համար, և որքան քաղցր
է մեզ արեւն թափել այս սուրբ ուխտին վրայ, այնքան
աճեցուն այնքան հաստատուն պիտի ընէ Աստուած
մեր արեամբ իր սուրբ եկեղեցին այս հողերուն վրայ:
Գիտեմ կը ցանկայք ամենեքեան մեռնիլ սուրբ հաւա-
տով, մտնել վայելել երկնից արքայութիւնը, բայց
մի՛ համարիք թէ մեք վերջինն պիտի լինինք Հայաստանի

աստուածապաշտները. ո՛չ, ո՛չ... Այս աշխարհը,
Աստուծոյ ոտից ասպընջական երկիրը, Աստուծոյ աչաց
հաճելի աշխարհ, Հայաստան, որ իւր արաչազործ
ձեռաց նախկին դաստակերտն է Եդեմ, Նոյ և Հայկ
Աստուածապաշտները ա՛յս տեղ: Այս երկիրը, զոր և
՚ի նորումս փրկագործութեամբ հրաշագաղղեց, Առաքելոց
բանիւն և արեամբ, Նահատակաց ճգնութեամբ և
մարտիրոսութեամբ, Լուսաւորիչին չարչարանօք և
լուսաւորութեամբ, Իւր Աստուածային փառաւոր
իշխմամբ, և Շողին ծագմամբ: Այս Աշխարհ կ'ըսեմ,
որ ծագէ ՚ի ծագ եկեղեցի է և արքայութիւն, յաւիտեան
պիտի մնայ: Հայաստանը Հայաստան պիտի մնայ, Հայն՝
Հայ, և իր հաւատքն ՚ի Քրիստոս պիտ անխափան
մնայ, քանի աստուծոյն յաստեղատուն կը չըջին: Ի զուր
թող չաշխատի Զազկերտ: Այո՛ այն օր առ անուններ
կը փոխուին՝ երբ հայն իր եկեղեցին փոխէ: Հապա՛,
անուն մեր ետեւէն, առաքինութիւն մեր առջեւէն,
անմահութիւն յերկինս, անմահութիւն յերկրի, յիշատակ
մեր սէրնոց, պսակ ընդ սրբոց: Հայն իր կեանք,
իր ազգութիւն իր ազատութիւն իր եկեղեցւոյ մէջ
պիտի գտնէ, և ամէն բան կը կորոսանէ, երբ իր եկե-
ղեցին կորուսանէ: Կ'անցնին վայելչութիւնք, փափկու-
թիւնք, ճոխութիւնք, գանձ, ոսկին, կ'անցնին ազգեր
և իրենց կարծիքներ, կը կործանին թագաւորութիւններ,
կը զլորի թագն, կը փչին զէնքեր, կը ննջեն կենդա-
նիներ, մէկ բան է որ կը մնայ, Քրիստոս և իր եկեղե-
ցին, և անոր համար է ահա մեր նահատակութիւն:
Մեք կը ննջենք մեր հարց շիրիմներուն ծոցը, կուգան
մեր սերունդները, կուգան օրհնել զմեզ կամ անիծանել,
կը քննեն մեր գործքեր և անուն կը կնքեն մեզ: Եթէ
սգան մեր եղբարց ուրացութեան վրայ, թո՛ղ մխիթա-
րուին մեր առաքինութեանց վրայ, եթէ անոնք կորուստ
գնեցին իրենց հողւոյն, և ամօթ մեր դարուն, մեք պար-

ծանր վաստկինք սուրբ եկեղեցւոյն և մեր անձանց և հայրենեաց փրկութիւնը: Զրսուի, չխօսուի, չը յիշատակուի ազգաց մէջ՝ թէ Հայերն ուրացան: Մեր դարուն նահատակութիւնը տեսնեն, անոնց վատութիւնը մոռանան, և ասեն. Հայեր այն աղնիւ ազգն են, որ իրենց կանայք և կուսանք իրենց ծերք և երիտասարդք, իրենց մանկունք և արք, արիական են, պատուական են, ճշմարիտ են:

Ողջոյն տուք միմիանց,

Օ՛ն ուրեմն յառաջ,

Պաշտպան մեզ սուրբ խաչ:

Կեցցէ Հայաստան.

Կեցցէ Հայոց Ազգ:

Բոլոր միասին.—Օ՛ն ուրեմն յառաջ.

Պաշտպան մեզ սուրբ խաչ:

Կեցցէ՛ Հայաստան.

Կեցցէ՛ Հայոց Ազգ:

ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

Բ. ՄԱՍԻՆ

Արդէն Վարդան Հայոց զօրավար եղեր է, իր խոստովանութիւնը յայտնելով սուրբ ուխտին:

Վարդանայ երէցը իր եկեղեցիով՝ ջարդ ու փշուր ըրած է մոզեր և մոզպետներ:

Քրիստոսի քանակը կազմուած ու զօրաւոր հոգւով ջախջախեր է Պարսկին զօրքը: Վասակը իր նենգութեամբ յայտնուեր է, ու կրկին երդում ընելով խաբեր է Հայեր և ազատեր զինքը: Շատ քաղաքներու և գաւառներու տիրած են Հայեր:

Ներշնչուած Արծրունին կողմնապահ կարգած են արեւելից վասակայ հաւատացած են Հայաստանին միջնաշխարհը պահպանել, և Վարդանն իր հետ առած կտրիճ Հայ զօրքեր դնացեր է Աղուանից աշխարհը Պարսից դէմ կռուիլ, Աղուանից քրիստոնէութիւնը պաշտպանել:

Վասակը պատեն միջոց գտնելով կրկին Պարսից հետ Պարսիկ եղեր, և ամէն կերպ անկարգութիւն, բռնութիւն, աւեր և ապականութիւն Հայոց աշխարհին և սուրբ եկեղեցեաց վրայ հասուցեր, Հայ նախարարաց ընտանիք և գանձերը գերի տարեր է:

Վահէն, Կամսարականի տան ծեր և հաւատարիմ քաջ հազարապետը այս միջոցին Օշական՝ Արշաւրի տան մէջը նըստած՝ ինքն իրեն հոգւով կ'եռայ հայրենեաց, քրիստոնէութեան և քաջութեան սիրոյ վրակէն, կ'սկսի

բարձր խորհուրդներով և վսեմ՝ զգացումներով խօսիլ . որով կը բացուի գրուածոյս Բ. մասին դուռը : Զարեհ Սիւնեցի, Վասակին հաւատարիմ թիկնապահներէն մէկը, կեղծաւորութեամբ Վահէին ժօտ կուգայ, ամբարիշտ գգացմունքներով և խորհուրդներով կ'սխալ ընդգէմ խօսիլ Վահէին . Վահէն կը սխալուի : Զարեհ կը փաստարանէ անզգամութեամբ, և Վահէ բարեպաշտութեամբ :

Նէրսէս և Հրահատ՝ Կամսարական Արշաւրի փոքրիկ զաւակները՝ Վահէին գիրկը խնայով իրենց հօր և Վարդանայ դարձը կը հարցանեն :

Սիւնեցի Զարեհ կը մոմոայ անոնց վրայ : Եւ անա յանկարծ զորդիւն, և աւետարեւրք կը հասնին, թէ Վարդանն ու Արշաւիրը բանակաւ ու յաղթանակաւ զարծան ողջ Աղուանից աշխարհէն, ու Վասակայ ձեռքէն խլելով տարած գանձ և ընտանիք նախարարաց, կուգան ցընծութեամբ :

Սյս Աւետեաց ձայնին խորին զմայլման մէջ կ'ընկզմի Վահէն : Զարեհ՝ ամօթով և ան ու զողով հազիւ կը սողոսկի կը փախչի դուռս Կամսարականի տանէն :

Վահէն կ'սթափի և սուր կը խնդրէ : Զարեհը կը փնտրէ որ զո՞ն մ'ընէ այն երկնութեան տօնին՝ ամբարիշտին կեանքը . ապա գոհութիւն և օրհնութիւն կը կարդայ արտասուօք՝ խաչելոյն և բարձրելոյն Բրիստոսի Աստուծոյ :

Բ. ՄԱՍՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

ՕՇԱԿԱՆ ԱԻԱՆ, ԱՐՇԱԻՐԻ ՏԱՆ ՄԷՋ

Վահէ .— Հասաւ վերջապէս այն օրը, որ յաւիտենականն Աստուած վճռէ Հայաստանին նոր կեանք կամ կորուստ : Ահա՛ մէկ կողմէն Պարկաստանն իր կրակով և մոխրով, մոգեր, մոգպետներ . զօրքեր և ուրացողները բերաւ լեցուց Հայաստանը . մէկալ կողմէն եկեղեցին իր զաւակներով, Հայաստանն իր Հայերով կը ժողովին, կը գինւորին, կուռնէ այս անգին վտանգին դէմ, վանել կամ մեռնել այն գարշկի կրօնքին դէմ : Ահ . Աստուած, Աստուած, դու որ սուրբ մարտիրոսաց արեամբ պսակեցիր այս աշխարհը, և անոնց օրհնեալ մասանց նշխարներով զարդարեցիր, պատսպարեցիր, սիրեցիր այս ազգը, և իբրեւ քո ձեռատուէն Աղին ծաղկեցուցիր վայելչութեամբ, քո մարդասիրութեամբ, քո Հայասիրութեամբը փրկութեան եկեղեցի կազմեցիր : Հայաստանի վարդ Սանդուխտն քո առաջին պատարագն է մեր եկեղեցւոյն . սուրբ Առաքելոց քրտինք և արիւնը յիշէ՛, Հովսէփմեանց Անձինք քեզ նուիրեալք, սուրբ Գրիգորին վերապն, Բեւեռք, Կոճեղք, Կապարն, Աղն, Մովսիսն, Կախաղանն, Աղօթքն, Ճգնութիւն, Տքնութիւն, Քանանայութիւնն, Սրբութիւնն, Ներսէսին առաքինութիւնք և բաժակ : Սահակին չղթայք, առտասուք, յիշէ՛ տէր, յիշէ՛ և մի՛

մոռանար, որ ի ձեռն նոցա քեզ հաւատացինք: Մի՛
թողուր խաւարն զօրանայ քան զլոյսդ, մոխիրն
բարձրանայ քան զարեւդ, Պարսիկն քան զՀայ, Ասորու-
շանն քան զԵփրայեցին, կրանն քան զԵփրայ: Կեանք մը
ունինք, և այն սուրբ եկեղեցին է: Տե՛ս, Աստուած,
տե՛ս այս աշխարհը: Իր զօրանոցները փլան, և մենաս-
տանները անոնց տեղ չինուեցան, պալատները քակուեցան
և եկեղեցիք անոնց տեղ կառուցան, թագաւորութիւն
գնաց, և քահանայութիւն անոր տեղը տիրեց, գանձն
ու ոսկին սպառեցան, և քո սուրբ հաւատքին միայն կը
հսկենք, վայելութիւն կորսուեցաւ, և քո սուրբ Աւե-
տարանով միայն կը փառաւորուինք. մեր սուրբ ու զէն-
քը դրինք օտարի ոտքին տակ, մեր ոյժն ու կեանքը
տուինք մեզ տիրողինք: Տե՛ս, Տէր, ոչ միայն Պետրոսի
նման ուռիկան մը և նաւ մ'է որ կը թողունք, այլ ամէն
քան: Թողինք, թողինք զամենայն և եկանք քո ետեւէն
Տէ՛ր, էնչպէս քո բանը կ'աւետարանէր. միայն կ'ազաչենք
որ դուն ալ զմեզ չը թողուս. քո եկեղեցին չը թողուս:
Մասեաց սա՛ր, Մասեաց սա՛ր.

Այս վաթսուոն գարուն իմ զլխովս կ'անցի. իմ ալիք
ձերմակ, քո գագաթ ձերմակ, ես չէի տեսեր այսպէս
մեծ վտանք: Ո՛հ, չեմ կարող ժուժել: Այլ դու յաւիտե-
նի՛ց արձան, դու քո բնակչաց, քո որդւոց վիճակը
այսպէս դառնագոյն կը տեսնես, և ինչպէ՞ս կը ժուժես.
Կամ ինկի՛ր դուն ալ, ինկի՛ր կործանուի՛ր այս ազգին հետ,
կամ պահէ՛ ասոնք ալ քանի որ կ'ողջագուրվիս դու երկ-
նից ցօղին ու ամպերուն հետ. Ազգեր որ կ'ուզան, զքեզ
Հայաստանի լեռ կ'անուանեն, քո վրայ հայկական անուն
և քաջութիւն և հաւատք կը կարդան: Բայց երբ Հայն
ու Հայաստան փնտռեն ու չգտնեն, զքեզ ալ կը մերժեն,
քեզմէ այն անունները կը պահանջեն, յայնժամ զքեզ ալ
չեն ընդուներ: Այո՛, թէպէտ այսօր դու օտարի մը ձեռ-
քի տակն ես, բայց քո որդւովք դեռ կը բերկրես: Այո՛,

թէպէտ Հայեր այսօր օտարի մը ձեռքի տակն են, բայց
դեռ Հայ են, և քանի որ Հայ են՝ կեանք ունին, կ'ապրին.
և քանի որ կ'ապրին. որ մի կ'ազատուին: Աստուած՝
ազգ մը կը ձգէ կը ժամնէ. բայց խալառ չի կործաներ.
գտնենք կը չարչարէ, կը մերկայնէ, հայրենիքէն ալ կը
հանէ կը ցրուէ կը տարագրէ. բայց քանի որ այն ազգը
իր անունն իր լեզուն և կրօնք չի փոխեր, կը պահէ ու
չի փոխեր, այն ազգը կ'ազատէ, այն ժողովուրդը կը
փրկէ Տէր: Ազատութիւն, փրկութիւն, ոչ թագաւորի
թաղին ճաճանչաւոր ականց շարքին մէջն է, ոչ գոռ և
հռժիւղ զօրապետին անեղ հրամանին մէջը, ոչ նախարա-
րին մեծութեան, ոչ գանձուց, ճոխութեան, ոչ սկսից
բազմութեան, ոչ սրդովատին երկաթին, ոչ սուրին նիզա-
կին, ոչ կերպասի բեհզդին, ոչ ճարտասանի լեզուն:
Այլ այդ սրբազան տարերքն ժողովուրդն է միմիայն.
Քանի կ'ապրի ժողովուրդ մը իր սեպհական ազգային
կեանքով, կ'ապրի ազգային լեզուով, կ'ապրի իր հայրե-
նեաց մէջ պաշտած և իր նախնեաց պաշտած ճշմարիտ
կրօնքով, այն ժողովուրդը՝ թէ և յետին դեղջուկ փնա-
ցած լինի, սակաւաւոր և յետին սուքատ, յետին
ստորուկը համարուած լինի, բայց նա ազնիւ է, կենդանի
է, լուսաւոր է, որ մի փառաց կը հասնի. անոր սիրտն
հայրենիքը չի՛ մոռնար, անոր հոգին զԱստուած կը
պաղաւտի. իր ազատութեան համար, և հայրենեաց ու
ազգային յիշատակներ կ'եռացընեն անոր երակներ,
կը վառեն անոր խորհուրդը, կը յորուցանեն անոր
հոգին, և այն օրն է ահա որ աւաղակէն դուրսուած և
անոր բռնաւոր յուսկին տակը մատնուած վիրաւոր մէջ-
քակտոր գառնուկը. եղջիրաւոր խոյ կը դառնայ, իր
հօտին մէջ կը խոյանայ, դարնելով, խորտակելով իր դէմ
եղնողները. այն օրն է ահա, որ իբրեւ տկար ճնճղուկ
որսաղեալ նենգազէն արծուոյ ձագերը՝ ճանկոտելով
իրենց սուր ու զօրացած մազիկներով որսացողին՝ երեսը,

կը թռչին ազատ, և կը խոյանան իրենց երամին մէջ։ Ա՜հ Մասիս, թէ իյնան քո որդիք, թէ ցրուին քո որդիքը թէ ստրկանան քո որդիք, ես կը մեռնիմ, դու անմահ ես, ասա՛ անոնց այս պատուէրը։ Պինդ թող պահեն իրենց լեզուն, Պինդ՝ իրենց անունը, Պինդ՝ իրենց կրօնքը, և կը փրկուին օր մը, կը փրկուին և կը խոյանան խայտալով, քո երեսաց առջեւ։ Բայց ես ի՞նչ կը խօսիմ, ցնորած եմ սրտիս ցաւերէն, խռոված եմ մտացս խորհուրդներէն։

— Ո՞վ է այն։

Ձարեն.— Ձարեն Սիւնեցին, որ կը բարեւէ զձեզ։

Վանե.— Բարի՞ է, Ձարեն։ Ի՞նչ լուր, ի՞նչ ձայն կայ բանակէն։ Եղբայր ես Հայեր, յաղթե՛ց խաչ, տիրե՛ց եկեղեցին։

Ձարեն.— Վահէ, Վահէ, ձգէ՛ այդ անհնարին իրաց երազները։ Ի՞նչ յաջողութիւն, ի՞նչ յաղթութիւն, ի՞նչ տէրութիւն։ Այս սարսափելի անցքեր քու աչքիդ առջեւէն անցած, ի՞նչ մեծամեծ գործեր գործուեցան. դու տակաւին Հայեր, խաչ, եկեղեցի կը հաւատաս, և կը յուսաս կեանք տեսնել անոնց, յաղթանա՛լ տեսնել անոնց։

Վահէ, դու գիտես Յաղկերտին խորագէտ, իմաստուն և հզօր կարողութիւնը, դու գիտես Պարսկին անպարտելի արիւթթիւնն, անթիւ գօրքն ու զօրութիւնն. և որոնք կրակ կը պաշտեն, կրակով կարեն իրենց հոգին կը բորբոքի, իրենց արիւնը եռ կուգայ, հրեղէն հեղեղներ կը վազեցընէ չորս կողմն տիեզերաց։

Հայն ո՞վ է, որ անոր զիսգրաւ կանգնի. և քո պաշտպան խաչն ու եկեղեցին չեմ հասկնար թէ ի՞նչ են և ի՞նչ զօրութիւն կուտան իրենց հաւատացողին։

Կրօնք մը պէտք է մարդուս. թող չը լինի աւետարան, թող լինի մոգականն. թող չը պաշտենք խաչ, պաշտենք կրակ. թող փոխանակ Յովսէփայ որդւոյն,

հաւատանք Զրադաշտին. չեմ գիտեր ի՞նչ առաւելոց մեզ Բրիստոս, և ի՞նչ կը պակսեցընէ Զրադաշտն։ Այլ այս քաջ գիտեմ, երբ Յիսուս Բրիստոս Հայաստան մտաւ, արիւն, մահ, աղքատութիւն, ստրկութիւն, աւերումն, և ամէն կերպ չարիքն յաճախեցին այս աշխարհը. մերկացաւ Հայն իր վայելչութիւն, ճոխութիւն. աղաւաղեցան փառքեր, եղծան կարգաւորութիւններ. ինչպէս նիզակ քաջին ձեռքէն, փչեցաւ պսակ արքայի գլխէն. թագաւորն եղաւ ստրուկ, և ստրուկն յառաջացաւ հակաին անարգութեան վիճակեցաւ, և գաճաճն մարդու կարգ անցաւ։ Ամէն բան վեր ՚ի վայր ըրաւ Բրիստոս. կանանց բազմութիւնն խլեց արանց ձեռքէն, և կուսութիւն, և ՚ի կնոջ հրաժարիլ՝ սրբութիւն համարեցաւ. ասոր համար նուազեցաւ մարդ Հայաստանէն. Գանձ ունեցողին վա՛յ կարգաց, չունեցողին երանի. ասոր համար Հայաստան այսօր վերջին տեսնկութեան հասաւ. որը թշնամոյն մատնեց, և որը՝ իր մեծութիւն իրեն թշնամի համարելով ցրուեց։ Ներողութիւն յանցանաց, արձակումն կապելոց, մահ իրենց անձը պահպանողներուն, և կեանք իրենք զիրենք մահուան մատնողներուն աւետարանեց, յիմարութեամբ լեցուց աշխարհը. և խնլակորոյս եղան ողջ մարդիկ։ Եւ ի՞նչ կ'ընեն այսօր քո վարդապետները, Վահէ, քո Յովսէփն ու Ղեւոնդ, քո Սահակն ու Մուշէն, բոց իրենց բերան առած հրդեհեցին վառեցին ամբոխին սիրտը. կ'ողորմիմ անոնց, կ'ողորմիմ. ուշակորոյս եղած, իրարու դէմ կատրած, սնոտի խօսքերով խաբուած, ձգած են ամէնքն իրենց տունն ու տեղը, իրենց առն ու տուր, իրենց շահն ու վատտակ, իրենց արան ու ցանք, իրենց կեանքն ու վայելք, սուր և գերանդի առած վազեր զիգուեր են, սիրելի զսիրելին կ'սպաննէ, հայր զորդին կը խողովէ, և այլքան է միայն իրենց ընկիւք. Հայաստանը վերջա-

պէս պիտի սպասի իր վերջին ճիւղերէն, ահա նազալընց-
ւոյ վերջին բարիք զինքը պաշտօնը աշխին, մոլի կրօնք,
ո՛ւր է ասոր փրկութիւնը ո՛ւր է ասոր աւետիքը:
Մարդիկներ կը նուաճողանէ, հանճար, գութ կը կու-
րայնէ, և իրրեւ անասուն «մե-ի՛ր» կ'ուսուցանէ:

Պարսկին գէմ Հայն ի՛նչ պիտի ընէ:

Թագաւորին գէմ գերին ի՛նչ ընել կարող է:

Հապա ստա՛, վա՛նէ:

Վանէ. — Գնա՛, կորի՛ր, անօրէն Սիւնէյի, դնա՛
մեռի՛ր սուրբ խաչի և Քրիստոսի ոտքին տակ, դնա՛,
սատկի՛ր, անշնորհք, աւետարանի չնորճաց տաճիւ,
որոնցմէ միայն կը պատկառիմ: և թէպէտ ահա՛ սլքոտ-
մբաւթնէս կը սարսոխն սոկորներս բայց խաչին
խորին խորհուրդէն, խաչելոյն ներգութիւնէն կը սան-
ձուիմ: Նախատի՛նք կը դնես Քրիստոսին, արձամար-
հանք կը կարգաս սուրբ Աւետարանին, կ'անարգես
փրկագործ խաչն, որ մարդկանց անարգութիւնը բար-
ձառ, եկեղեցին որ զմարդիկ կենագործեց: Այո՛, Սիւնե-
ցի, մենք այն Քրիստոսը կը պաշտենք, որ մեզ ուսուց,
կեանքը՝ մա՛հ համարել, և մա՛հը՝ կեանք: Միթէ քո
տեսած և լսած մարդիկներէն կայ մէկը՝ որ չը մահա-
ցաւ, ասա՛ ինձ: Իսկ ո՛վ որ ի Քրիստոս կը մեռնի,
նա կ'ապրի: Ո՛րն է կեանք: Կեանք կը համարու արեւ-
ուռ ներքեւ ապրողներուն, որոնց ամէն օր, ամէն
վայրկեան, ամէն տեղ ու ամէն վիճակ ազգտալի է,
չարեօզ լի, և անցաւոր և կորստական՝ աշխարհիս
ամէն բան մարդոց համար: Ով ունեցաւ և իսպառ
վայրկեց, ո՛վ սիրեց և յագեցաւ, ո՛վ մեծացաւ և
չինչաւ, ո՛վ բարձրացաւ և չըկործանեցաւ, ո՛վ թա-
գաւորեց և անմահ մնաց, ո՛վ ծնաւ և չմեռաւ: Կը
մեռնի քրիստոնեան ևս, այլ անոր յոյսը լի է անմա-
հութեամբ, նա նոր և յաւիտենական կեանք մը կ'սկսի
իր մեռնելուն օրը, և ասոր համար մխիթարութեամբ

և ուրախութեամբ կը վարէ և կը կնքէ իր երկրաւոր
ու սահմանաւոր օրերը: Բայց սուրբ եկեղեցին մարդոց
հետքով հիմնուած չէ, որ մարդոց հետքով յողմուի-
մարդոց ձեռքով շինուած չէ, որ մարդոց ձեռքով
կործանի. թագաւորի տուած պարգեւ չէ, որ թագաւոր
զանկիւց խլէ: Աստուծոյ տուրք է եկեղեցին, որոյ
հիմունք երկնից վրայ դրուած են, որոյ շինուածքը իր
հաւատացելոց սրտի և հոգեւոյն հետ չաղտխուած են:
Աստուած կայ յաւիտեան, իր եկեղեցին կայ
յաւիտեան, Հայեր այս եկեղեցւոյ զաւակն են և
Քրիստոսին կը հաւատան, ուրեմն Հայեր կան յաւի-
տեան եկեղեցին զթագ չի՛ փչրեր, և թէ թառաւորն
անարժան և իշխանքն զաւաճան չը լինին, այլ ընդ
հակառակն, եկեղեցին իր զաւակները ամենէն ալ
թագիւ կը պատկէ, կ'ազնուայնէ, կը բարձրացունէ
աղքատը մեծատուն կ'ընէ, երանի՛ կու տայ անանկին,
ուրեմն մեծատանց թէ՛նամի չէ՛ եկեղեցին՝ թէ՛ մեծա-
տունք անիրաւ չըլինին: Տկարին քաջաբերս կը արդայ,
անկեղծ յարութիւն, ծոռային՝ աղատութիւն, յանցա-
ւորին՝ ներգութիւն, ոչ աշխարհն վեր ի վայր ընելու
համար, այլ բոլորն ալ հաւատար քաջ, հաւատար արի,
հաւատար ազնիւ, հաւատար աղատ, հաւատար մեծ,
և միմիանց ներողք, միմիանց սիրողք ընելու համար:
Այ Սիւնեցի, կ'ըսես թէ մարդս չառ կնիկներ պէտք է
ունենայ, սակայն մէկ Ազաւին մէկ կեայ, և մէկ ար-
դանդէ անթիւ մարդիկ ծնան: Նայի զարը լի՛նէ,
բազմացան այն գարշելիներ, թէ իրենց անձանց հետ
և բոլոր հողադնտիս ապականութեան պատճառ եղան:
Մեք այն Աստուածը կը պաշտենք, որ վերբոհամ
հարստացոյց և ոչ աղքատացոյց: Բայց պէտք է որ
մենք ալ Արքանամ լինինք: Մեք այն Աստուածը կը
պաշտենք, որ ծովը ցամքեցոյց, զիւրայել աղատ
անցոյց, Փարաւօնը ցամաքի ջրերով խեղդեց: Մեք այն
Աստուածը կը պաշտենք, որ՝ գիւղելի, աղայ, աղքատ,

և հովիւ թագաւոր պատիւը: Մեք այն Աստուածը կը պաշտենք, որ զՍողոմոն և Իսրայէլի տունը օրհնութեամբ ճոխութեամբ և մեծութեամբ լցոյց: Այն Աստուածն է Հայաստանի Աստուած, որ զԺողովուրդ գերի կը վարէ, կը չարչարէ, և թշնամին զնա կրալի մէջ կը ձգէ. բայց չի թողուր, Աստուած չի թողուր որ վառի: Յիշէ երեք մանկունք: Աստուած այն Աստուածն է Հայաստանին, որ մեռաւ և յարեաւ. և մեք կը հաւատանք որ մեռնինք ու յարութիւն կ'առնունք: Աստուած այն Աստուածն է Հայաստանին, որ խաչին վրայ անարգուեցաւ և փառաւորեցաւ. և մեք կը հաւատանք թէ մեր եկեղեցւոյ համար անարգուել փառաւորութիւն է մեզ: Աստուած այն Աստուածն է Հայաստանին, որ անչնչեցաւ և արիւնջուայ ինկաւ, բայց կը գոռար, «Քաջալերացարձք, ևս յաղթեցի աշխարհի»: այո՛, Հայաստանեայց ժողովուրդ իր արեան հոսանաց հետ կ'ազադակէ Քաջալերութիւն և կը յաղթէ վերջապէս Յազկերտին: Բրիտանիութիւնը, ճշմարիտ Աստուածապաշտութիւնը անմահութիւն է մարդոց: Աստուծոյ սէր, Քրիստոսին սէր քան զմարմին հրեշտակներ առաւել քաջ ու աներկիւղ կը գործէ զմարդ: Այն անձին ծերութիւն չկայ, այն ազգին վախճան չկայ. անոր համար իր հայրենիքն երկինք համարուած է, և երկինքն իր հայրենիք եղած է. երկնից Աստուածը կը պաշտէ, իր հայրենեաց հոգը կը պաշտէ, որոյ վերստ երկրպագութիւն կը մատուցանէ Աստուծոյ, և իր շնորթութենքները կը քսէ Աստուծոյ անունը յեղեղելով: Սիրելի չկայ անոր համար երկրիս վրայ. իրեն սիրտը յագեցած է, և լեզուն Աստուծոյ սիրով միայն. կինն այնպէս, այրն այնպէս. և ոսկին և արծաթ և փառք և մեծութիւն, և կեանք և վայելչութիւն անոնց համար եկեղեցին է միմիայն երկրիս վրայ:

Զարեհ. — Աստուածարանութիւն կը կարգաս ինձ

համար, Վահէ, գիտեմ ես ատոնք, կը զողամ քո սրտմութենէն. եթէ կ'անաք, և եթէ կը ներէք, երկայնմտութեամբ խօսինք:

Վահէ. — Խօսեցէ՛ք, բայց ոչ ամբարտաւանութեամբ, ակն ածելով սուրբ հաւատոյն, և հայրենեաց պատուոյն:

Զարեհ. — Վահէ, հաւատքդ թո՛ղ սուրբ համարուի, բայց Հայրենիք բառը դեռ իրաւունք կայ միթէ Հայուն կոչելու: Հայաստանը իր հարցն իշխանութիւնն ու կենդանութիւնը տուաւ Շապուհին, և այսօր անոնց գերեզմանները միայն մնացին իր ծոց: Հայն իր իշխանութեան հետ իր հարց անունն ալ կորսնցուց, և հարց անուանց հետ իր հայութիւնն ալ հետեւարար կորսուած է:

Վահէ. — Կորսուտ ի՞նչ կ'ըսես, Զարեհ, ազգի կորուստ չկայ, և ազգի մը հայրենիք օտարի մը սեպհական չի լինիր: Ազգ կ'ապրի իր եկեղեցւոյն մէջ. և թող գերի երթայ նա, թող ջարդուի, թող կտրտուի, միլիոնաւորներէն թող հարիւրաւոր մնայ, նա իր Աստուած ու իր հայրենիք իր սրտին մէջն ունի. կը կողոպտուի մարդոց գանձ, կը մերկացնեն անձին զարգարանք, բայց չեն կարող անոր զգացմունքը կողոպտել, քանի որ կայ այն ազգը, կը յիշէ իր հայրենիքն. և քանի շատ չարչարուի ազգ մը, այնքան կը մօտենայ նա իր փրկութեան, իր հայրենեաց զրան: Շապուհ տիրեց այո՛ Հայաստանի հողերուն, բայց ոչ Հայոց սրտերուն. Յազկերտն հարկեց ժողովրդեան անձինքը, բայց ոչ անոնց հոգիք: Տե՛ս, Զարեհ, տե՛ս, մնացորդը Հայոց ինչե՛ր կը գործեն. տե՛ս, քանի՛ բիւր մող և Պարսիկ ջարդեց Վանանդայ եկեղեցին, և Վարդանն Հայոց գլուխ անցնելով, և սուրբ քահանայք Հայոց առաջնորդ կանգնելով, քո պերճացած բազմութիւն ու հզօր Պարսիկներն ի՞նչպէս ջարդեցին, այսօր

Հայեր տէր են բոլոր Հայաստանին: Ահա՛ Արտաշատն մեծ իր աւաններով, և անաստոյ: բերդերն Գառնի, Անին, Արտաքի ու իրենց աւանները. Երկայնորդն ու Արհնին և իրենց աւանները. Բարձրաբուլն. Խորանիստըն, Միսանիստն, անկասկածելին Ողականն ու տոնոց աւանները. անուանին Վանն ու իրեն աւանները. Գրուհայն, Կապոյտն, Սրտն ու Վասակաշատն, այս ամենը որ երէկ լցուած ու ամրացած էին Պարսիկներով, կրակով ու մոխրով, այսօր Վարդանայ սուրն ու ժողովրդեան բազուկը տիրեցին, քանդեցին, տալաթեցին, և նորէն սուրբ խաչ, նորէն սուրբ սեղան, նորէն Աստուածօրհնութիւն այն տեղերը լցին: Կր տեսնես, կրօնք, ճշմարիտ հաւատքը ինչ կ'ընէ զմարդ. քիչով շատերուն կը յաղթէ, տկարներով հօգորները: Գու գիտես, թէ քանի՛ քանի մեծամեծ բերդեր միայն աղօթելով և խաչին նշանաւ ինկան կործանեցան: Գու իսկ գիտես Ամատունին ատանձար, այն խաչիւ պսակեալ նահատակն, ինչ յաղթանակներ վարեց Հերայ բանակին մէջ: Ազգ մը՝ որ ոչ թագաւոր ունի, ոչ ընկիր ոչ պաշտան և ոչ ապաւէն, այսպէս ոգեւորուած լեռն ու ձոր թշնամոյն դիակներով լեցոյց, սոսիսն արիւնով ներկեց, և այսօր Աղուանից աշխարհը փրկելու կը վազէ. ահա՛ գնաց Վարդանն իր բանակով, իմ տէրն Արշաւիր անոր նիզակից: Ես գիտեմ, ևս կը հաւատամ իմ Աստուած, որ պիտի լսեմ թէ՛ Հայերն այն տեղն ալ քաջացան, Հայեր Պարսից յաղթեցին, Հայեր Աղուանք փրկեցին: Բայց քոյդ Սիւնեցին, քոյդ անիծեալ Վասակը դեռ կը շարունակէ իր ամբարշտութիւնը, իր գաղանութիւնը. դեռ ուրացութեան պատմութեան վրայէն չը մերկացաւ. խարեց չլստուած, երդուաւ և սոսեց սուրբ աւետարանին, և այսօր Սիւնեաց որդիք, արքունի զօրքը իր ձեռքն առած, աւեր, գերութիւն, պղծութիւն, ստութիւն, սղաննութիւն կը գործէ իր եղբարց մէջ, իր հայրենեաց մէջ. Վասակին սատկումը ևս պէտք է տեսնեմ:

Զարեմ. — Վաճէ, դու գիտես որ ևս վաղ ձգեր եկեր եմ Վասակայ ծառայութենէն. բայց այս մասին մէջ, իմ խորհուրդս ներքէ՛ որ քեզ յատնեմ: Վասակ խիստ քաղաքագէտ և խելացի և Ազգին փառաց նախանձախնդիր մէկն է. Վասակայ ըրածները Հայաստանի բարիք են. եթէ Վարդան և Արշաւիր և ներպապուհ և միւս նախարարներ չը խորուէին քահանայից, այլ առ ժամանակ ընդունէին մնացին մոգութեան մէջ, եթէ այն սարսափելի ջաղը մոգաց և զօրաց չը տպին, այսօր Հայաստան իր կորանցուցած իշխանութիւնը ձեռք բերած էր. ինչ մեծութիւն քան զթագաւորութիւն, ինչ ցանկալի քան զգանձ և պարգեւ. սոսնք ամենը ո՛չ միայն խոտացած էր Յազկերտ, այլ և զրկած էր այն մոգաց բազմութեան հետ. սակայն առ ոտն կոխեց, այս ամէն բարիքներէն և ճորհքներէն զրկեց Վարդանն զՀայաստանը, և խեղճ ժողովուրդը ետեւ ձգած ՚ի մահ կը վարէ. մեռնելու կը տանի բերէ: Այսպիսի ժամու մը մէջ կրօնք խնդրելու է, և կրօնքի համար Ազգ մը կորստեցունելու է. ահա այս է քո Վարդան, այս քո քահանայք: Իսկ Վասակ եթէ տակաւին կը գերէ, կասպատակէ այս տեղէն այն տեղ, դարձեալ իր նախատակը չհաւաւէ է ազգին. թող կորսուին քանի մը տուններ, թող չլնուի ամբողջ հայրենիք: Կեցցէ իմ Վասակ:

Վանն. — Ի տարտարոս, ՚ի սանդարամետ, ՚ի գոգ Բէլիարայ, և անոր մարտին անգամ Հայաստանի սուրբ հողին չարժանանայ. չունեն լափեն անոր գիակը, որդեր եռան անոր կոկորդին մէջ, սրայթի գարշելոյն որովայնը, ապականի անոր ողջ անձը, տեսնեն զինքը անցաւորներ և նոյովք կարդան անոր, տեսնեն և փոխանակ կարեկից լինելու ոտնահար լինին, պատմեն իրարու, և առակ նշաւակ համարուի ազգաց և ազանց մէջ. տեսն՝ Վասակայ արժանի վախճան. ահա՛ ըզՔրիստոս

ուրացող, ահա՛ հայրենեաց զաւաճան, ահա սուրբ
Եկեղեցւոյն թշնամի, ահա ճշմարտութեան հակառակորդ,
ազգին մատնիչ, եղբարց խողովիչ, կեղծաւոր, փարասէր :
Վաստիւն իր Աստուածը ուրացաւ որ զինք ստեծեր էր .
Վաստիւն զԲրիտոս աւարգեց, որ զինքը իր Աստուա-
ծային արիւնով էր ներկեր . սուրբ Աւագանը մոռացաւ,
որ զինքը երկնից էր որդեգրեր . բոլոր չընորհքներէն
մերկացաւ, որով ինք պատկեր Աստուծոյ և ժառանգ
Արքայութեան էր եղեր . Վաստիւն սուրբ եկեղեցին
ապականեց, որով ինքը օրհնուած էր . Վաստիւն պիտի
չապրի իրրեւ մարդ, և անոր մահ չարաչար պիտի լինի :
Մարդ որ իր կենսատունը կը մերժէ, իր եղբայրները կը
զաւաճանէ, իր ծնողը կը մեռուցանէ, իր բարերարները
կը մատնէ, հաւատարմութիւն, ճշմարտութիւն, սէր,
գութ, և ամէն կերպ մարդկային ու քրիստոնէական
սրբազան ձիրքերը ու պարտքերը իր հոգիէն կը լվա-
փէ . Հայեր խնայեցին իրեն . նա նենգութիւն գործեց,
սուրբեր ողորմեցան իրեն . նա այնպիսի սոսկալի ոճիր-
ներ գործեց, նա Աստուծոյ ահաւոր ձեռքէն սարսափելի
և հանդիսաւոր հարուած կ'ընդունի : Ո՛վ չէր զիտէր
այդ օձին խորամանկութիւնը, բայց ներեցին երեն, և
զա այնչափ երախտեաց զէմ անոնց ընտանիք գերի կը
վարէ : Թող գայ միանգամ, թող մօտ գայ Կամսարա-
կանի տան Վահէն պահեր է անոր արեւուն հարիւր
կշիւր վաղակաւորն : Եւ դու Զարեհ, արդարեւ Սիւնեցի .
օգտակար կը համարիս Հայաստանին համար այդ խոր-
հուրդ . ու ինքն բարի ու չնորհալի մարդ քան զՎար-
դանն : Ի՞նչ համեմատութիւն . Վարդան՝ Գաբրիէլ, Վա-
սակ՝ Սաղայէլ : Նման է ճիշդ քո բան եթէ մէկը բարի
ասէր չար սատանային որ խոստացաւ Ադամին Աս-
տուած լինել, և խարեց զրկեց զիս իր բարեքներէ :
Յաւիտեան դատապարտեալ զենն յաւիտեան դատա-
պարտեալ Վասակն : Միթէ կը փոխարկէ մարդ իր

լուսատու աչքը անարդ մետաղին հետ, կեանքը
հանդերձի հետ . հաւատքը կը փոխուի գանձին հետ,
եկեղեցին երկրաւոր պարգեւաց հետ : Գնա այդ յիշա-
տակարանը ուրիշ երկիրներ փնտրէ, առաքինի Հայն
այդ վատութիւն չընէր . գնա՛ Վասակայ ճակտի վրայ
կարդա այդ սեւ մահարձան . Վարդան սուրբ է . և եթէ
մեռնի նա, մեռնի Վարդան, կրկին պիտի կանգնի
Հայաստան :

Զարեհ . — Ապագան կը վճռէ . երբ այս մրիկները
դադրին, այն օրը կը կարդանք մեր կարծեաց վճիռը :
Վահե . — Հազարաւոր տարիէն ետքը եկող հայկական
սերունդին սրտէն կը կարդամ իմ վճիռս . Մասիսի
անմահ կողերուն վրայ կը քանդակեմ եւ Վարդանայ
անուն . եկող Հայեր թող կարդան թէ՛ Վարդանն և
ճշմարիտ Հայեր յանձն առին եկեղեցին և Հայրենիք
փրկելու համար մեռնիլ . Թող կարդան Վասակն ու
իրեն նման նենգաւորներ յանձն առին իրենց ճակատը
պատկիւտ համար . զանձ և պատիւ ստանալու համար
զԱստուած ուրսնալ, եկեղեցին սպանել, հայրենիք
կործանել : Բահանայք թող կարդան թէ՛ Ղեւոնդն և
Յովսէփ Բրիտոսի հաւատքը պահպանելու համար,
ազգր յաւիտեական կորստէն փրկելու համար Վար-
դանին աջակից . Հայոց մարտադիր եղան, յանձն առին
սուրին զէմ իրենց կուրծքն ու պարանոց պարզել . Թող
կարդան Պետրոս և Զանգակ երէցներ Վասակին ար-
քանակ եղան, յանձն առին կամաւ երկնաւոր և ան-
մահ պատկէն զրկուել, երկրաւոր փառաց և մեծութեան
հասնելու համար սուրբ հաւատքն առել, եկեղեցին
արիւնով ողողել . Ոչ, Յազկերտ, ո՛չ, դու կարող չէիր
Հայաստանին մատ զարնել, եթէ Վասակ, քեզ չառաջ-
նորդէր : Եւ ոչ դու Վասակ, դու կարող չէիր եկեղեցոյն
վնաս մը բերել եթէ սուտ քահանայք քեզ չէին ծառա-
յէր : Ո՛վ քահանայութիւն, որ ի սուտն և յուզիլ
միայնգամայն զօրաւոր ես : Երկու քար ալ արձակենք

Յունաստանի ճակտին, որ մորցաւ Քրիստոսի սէր, թողուց եկեղեցոյ սուրբ ուխտը նախապատուեց իր շահն, փոխանակ Հայոց օղնելու, դաշինք կ'աւելց մտքաւորապէս ճիշտին հետ: Թող մնայ, Յունաստան, այս ալ քո նենգութեան յիշատակ թող մնայ Հայաստանի մէջ. Քրիստոսս դատէ գրեզ. Հայերն ալ թող ճանաչեն գրեզ: Ահա 'ի Քրիստոսս եղբայր, բայց 'ի հաւատոս օտար: Հայեր, դուք էք ձեր ապաւէն, օտարին չը յուսաք բնաւ. կրր կռուիք կամ կ'ապրիք՝ օտարին ձայն մի՛ տաք: Մտէք ձեր եկեղեցոյ մէջ, յուսացէք ձեր հաւատքը, կանչեցէ՛ք զՍեւտուած, նա միայն է հաւատարիմ ձեզ, նա միակ պաշտպան ձեզ:

Զարեհ. — Արդաշես հաստ կող և յամառ Հայ ևս եղեր. վաճէ, և քեզ պէս կը տեսնամ՝ ահա բոլոր Հայերը. եթէ քեզ մը քաղաքապետութիւն զիմնալիք, եթէ քիչ մը իմաստասիրութիւն ունենալիք, աշխարհ ու մարդ ինչ են հասկըցած լինելիք, այսօր և ապուհնաւ երջանիկ մարդիկ էիք: Ազգ, հաւատք, հայրենիք, այս երեք բաներն են ահա՝ որ բոլոր մարդիկ մարդոց թշնամի են բրած, ընկեր ընկերին առկի, նման նմանին հալածիչ. և վերջապէս քանի անգամ որ այս բաներ հեշուեր են մարդոց բերնէն, այնգան անգամ՝ արիւնհեղութիւն բրեր են մարդիկ իրարու գէմ: Ինչ ազգ: Ուր տեղ որ դատար մէկը քեզ բարեկամ, որ մարդը գրեզ սիրու, այն քո Ազգն է: Ամէնքս ալ Ազգամորդի չենք մէկ արեւնէ և մէկ հօրէ յառաջ եկած չենք: Ինչ հաւատք: Ո՛ր կրօնք որ քեզ հեշտալի կը թուի, որ գրեզ կը մեծացնէ, որ գրեզ կը փարաւորէ կը բերկրեցնէ: Ո՛ր կարօտ գրեզ չը թողուր, որ անխըմար վայելիկ կուտայ արարածոցս ամէն բան ինչ որ կ'ուզէ մարդկային բնութիւն, որ չի պատժեր, որ չի սպառնաւ, որ չի թշնամաներ, այլ միշտ կուտայ և կը ներէ, այն կրօնքը քեզ համար կրօնք համարէ: Ինչ

Հայրենիք: Ուր տեղ որ հանգիստ, պատիւ, ճոխութիւն, վայելք կը գտնու, այն քո հայրենիքն է: Միմէ այս հոգն ու այն հոգը մի և նոյն Աստուած է՝ ստեղծեր: Այսօր Պարսիկն այն ազդեցութեան տէրն է, որոյ զօրութիւն ծագէ 'ի ծագ երկրի տարածուած է՝ այսօր խեղացի մարդ կը խոսնուի անոր հետ, կը միանայ անոր հետ, ազգը՝ անոր ազգ պէտք է լինի, կրօնքն՝ անոր կրօնք կ'ընդունի, և յայնժամ իրեն համար հայրենիք է՝ ինչ տեղ որ լինի: Այսօր Պարսիկին, վազն ալ այն ազգին որ մի և նոյն ազդեցութիւն կ'ունենայ: Յազկերտը բարերար կը համարիմ ևս Հայաստանին, որ զրկելոյն այց կ'առնէ, անկելոյն ձեռն կուտայ մերկացելոյն գանձ կը բաշխէ, տկարն կը յարուցանէ, սակաւն անմիտ Հայեր իրենց օգուտը արհամարելով, փոխանակ անոր չընորձքները ընդունելու, անոր սուռն իրենց վրայ կը հրաւիրեն և իրենց պարանոցը զենաման կը նուիրեն:

Վահե. — Ամբարշտեցա՛ր, Զարեհ, անզգամայար քան զչափն առաւել: Յազկերտին ո՛չ խորհուրդ և ոչ գործքեր երբէք բարի են, սակայն ամենաբարին Աստուած անոր չարութեանց վրայ բարիք կը կառուցանէ. Յազկերտ Քրիստոսի եկեղեցին քակել կը կարծէ, ընդ հակառակն իր ձեռք նորէն կը չինէ, նորէն կը հաստատէ: Յազկերտը Հայաստանէն Քրիստոսնութիւնը բառնալ կը կարծէ. ընդհակառակն 'ի նորոյ անոր սէրը ամէնու սրտին մէջ կը զարթուցանէ, ամէնու հոգւոյն մէջ կ'արծարծէ: Յազկերտը սուրբ հաւատոյ հետ և Հայուն անուն, Հայ ազգը, Հայաստան կոչուով կը կարծէ ջնջիկ, Պարսից գաւառ, Պարսից մասն կ'ուզէ անուանել, ինչպէս որ դուն ալ կը կարծէս, Զարեհ, այլ ընդհակառակն այս ազգը իր սեփական Հայկական անուամբ 'ի նորոյ կը պտակէ, այս աշխարհը իր ազատական և անմահական անուամբ 'ի նորոյ կը յորջորջէ: Այո՛, ազգի մը վրայ հալածանք հանել՝ այն ազգին

կեանք զարթուցանել ու անոր սրտին մէջ պահուած կրակ բորբոքել է: Ժողովրդեան մը հայրենեաց թշնամութիւն ընել՝ անոր ծոց ննջած առեւծները գրգռել, անոր լեռ ու ձոր կենդանացնել, անոր ջուրն ու հող կառողեցնել ու իր վրայ յարուցանել է: Առաւել եւս հաւատոյ հալածիչները, որք երբ իրենց որսական գործիքներ և գէնքեր առաց կ'ընթանան եկեղեցւոյն վրայ, հոն երամացած խաղաղիկ փնջիկ նստած միամիտ աղաւնիք՝ մէյմէկ հրացայտ վիշապներ կը տեսնեն, որոնք չչալով, գոռալով կը յարձակին՝ Յաղթանակ կրօնից, յաղթանակ ազգային, յաղթանակ հայրենեաց որոտալով. և այս ձայներն ու գոչումն կը կրկնեմ այս տեղ, որ պատուի՝ քո սիրտը, Զարեհ, քո սիրտը որ լցուած է անկրօնութեամբ, ցամքած է ազգասիրական զգացմունքներէ, և հայրենեաց գուլթ ու յարգանք բնաւ չունի իր մէջը:

Զարեհ. — Թող Վահէին մահ և թշուառութիւն լինի բաժին, իրեն հետ և իրեն պէս անմիտ Հայերուն. այո՛, թող Բրիտոս. Հայ և Հայրենիք կանչեն ու ինքան մեռնին. սակայն Զարեհին պսակ, գանձ, արեւ, առիւծանշան, ոսկի, կին, տուն, ծառայ, կեանք, խրախճանք. վայելչութիւնք ու բերկրանք, թող Վարդանայ հետ Վահէն մտնէ գերեզման, թող Վասակայ հետ Զարեհ թագաւորէ Հայաստան:

Վահե. — Այո, թող մեռնիմ եւ Վարդանին հետ, գոր երկինք, հայրենիք և ապագայ Հայոց սրտերը պիտի պատուեն անմահութեամբ: Վարդանն եթէ մեռնի, Վահէն եթէ մեռնի, հայրենիք և սուրբ հաւատքը պաշտպանելու համար կը մեռնի, և անոնց արեան կաթիլն անգամ զուր չանցնիր. անոնց ոսկորներէն ու արիւն առիւծի կորիւններ կը յառնեն (Ներսէս եւ Հրահայս կուգան ներս). Ահ, վատ Զարեհ, նայէ՛ այս հրեղէնները. (քեւերուն տակ կ'առնէ գգուանոֆ):

ասոնք կամսարականի արիւնն են. Արշաւիրն ասոնք ծներ, Աստուած Արշաւիրն ասոնք տուեր է, որ Հայաստան ասոնցմով պաշտպանուի, փրկուի և ուրախ լինի. ասոնք կը սնանին Յազկերտի թոռներուն մահարեւ:

Ներսէս եւ Հրահայս. — Հայր, Վահէ, չեկա՞ւ մեր հայրիկ, չեկա՞ւ մեր Վարդան քեռին: Զէ՞ մեզ կ'ըսէին, Արաղածին ծաղիկները չը թափած կը դառնանք, Երասխին ափերը չիջած, ջուրը չը նուազած՝ կը դառնանք. ահա՛ արագիւն ալ գնաց, ահա բուրաստանն ալ կը խափի, և ծառերն ու որթը իրենց պտուղները հասուցին, հաւաքեր կը քաշուին իրենց երկիրները, մեր հայրիկն ո՞ւր մնաց, չը դարցաւ տակաւին: Վահէ, ասա մեզ, ինչ լուր ունիս, երբ կուգայ Վարդան և ե՞րբ Արշաւիր. ասա՛ զարդարուինք, մեր թուրեր կապենք, մեր զենքեր հագնինք, սաղաւարտ դնենք, նժուլքներ հեծնենք, կտրիճ Հայոց հետ մէկտեղ դէմն ելնենք:

Զարեհ (Մամբալով). — Խեղճ տղաքներ, խեղճ ծերունի. Արշաւիրն ալ ո՞ղջ կը դառնայ. Վարդան ալ արեւ կը տեսնէ. անոնք արդէն Աղուանից լալկաներուն ձեռքն են, անոնց դիակներուն վրայ ողբեր կը կարդան. Վասակն զանոնք խնդամահ ընել տուաւ: Խեղճ տղաք, անհայր մնացիք, անհայր:

Յանկարծ դղրդիւն մը, եւ քանի մը հոգի ներս կը մտնեն. —

— Ողջոյն քեզ Վահէ,
Կեցցէ՛ Հայաստան,
Հեցցէ՛ մեր հաւատք,
Կեցցէ՛ Մամիկոն Վարդան,
Կեցցէ՛ Արշաւիր կամսարական:

Յաղթեց Հայն,
Խորտակեցաւ Պարսիկ,
Փրկեցաւ Ազուն
Բարձրացաւ սուրբ խաչն,
Կործանեցաւ Ասորւշան:

Կուգայ Հայոց բանակն աւարաւ,
Կուգայ ցնծութեամբ և յաղթանակաւ,
Ձէնք, սուր, գանձ, դերի, և միերք, անթիւ,
Կու գան զԱստուած օրհնելով և աղաղակաւ:
Փախաւ օձն Վասակ, փախաւ ծակէ ծակ,
Տարած գերիններն և աւար թողած.
Ահա՛ ընտանիք մեր նախարարաց,
Ահա՛ տարած գանձն ամէնքն ևս կու գան,
Ելէք, Վահէ, բշտալ վազեցէ՛ք
Քաջաց դէմ գնացէ՛ք, բանակ զիտեցէ՛ք.
Թնդացին լեռներ, չարժեց դաշտն ու ձոր,
Երբ տեսան Հայոց հանդէս փառաւոր:

(Ներսէսն եւ Հրապարակ կը խաչան դէպ ՚ի տուն կը վա-
զեն, Վահէն ցնծութեան արտասուք կը հեղու, եւ արեւը
կրակէն կ'ազաւորուի պէս իր շուրջը կը նայի: — Զարեհը
լռիկ եւ դեղնած դէմքով դուրս կը սողոսկի: Վահէ, լեզուն
կ'արկածածի պէս բիշ մը կը լռէ յայսկոյս յայնկոյս նա-
յելով, եւ յանկարծ կ'աղաղակէ). — Ո՛ւր կ'որաւ, ո՛ւր
գնաց, ո՛ւր է անդգամն, Զարեհն ո՛ւր է. այսօր, այս
տեղ մատաղ պէտք է տնկ անոր արեւը՝ Հայոց քա-
ջութեան, Խաչն յաղթութեան, հայրենեաց փառաւո-
րութեան: Ո՛ւր մը ինձի, Զարեհն ինձի. ըրէ՛ք,
բերէ՛ք...: Աստուած Գրիգորի, Աստուած Ներսիսի,
Աստուած Սահակայ, Աստուած Վարդանայ, Աստուած
Հայաստանի, քեզ իմ խոնարհ երկրպագութիւնն
զօհրութեամբ սրտի կը մատուցանեմ:

Դու ալ, ո՛վ Մասիս, քո տխուր ողբն իմ խռովեալ
ոգէտն հետ ցնծութեան փոխէ: Մրադւոն ու իր ճեղքած
գագաթ, Սրարաւան ու իր պատուած սիրտը, իմ բեկեալ
երկնամանց հետ թող երկնից ցողով զուարթանան:

Հոռեցէ՛ք, ջրեր, երասխին ափեր, հսկեցէ՛ք, իմ
աչքեր, ուրախութեան արցունքներ: Նաւակատիս թող
կատարեն, օրհնեն զՏէր թղոր հայեր, կաթընկերն մինչև
գերդմանին ձերը, օրհնեցէ՛ք զՏէր, և ցնծացէ՛ք անոր
առջևը: Ձեր պաշտած կրօնքը սուրբ էր, հօգը էր
ձեր հայրենեաց և ազգին սէր, յաղթեցիք և պիտի
յաղթէք կրօնից և միութեան սէրը ճանչցէ՛ք, գայն պիտի
պահեցէ՛ք:

Օրհնեալ է սուրբ խաչն, օրհնեալ և խաչեալն
Աստուած:

Գ. ՄԱՍԻՆ

Վարդանայ և Մուշկանայ մեծ պատերազմը կատարուէր է. Շաւարշական դաշտը արիւնով և դիւակներով լցուած, Վարդանը իւր հայրենասիրութեան և Քրիստոսասիրութեան նահատակութեան սուրբ պատկերն ընդունած է իւր քաջ նիզակակցաց և առաքինի ընկերակցաց հետ մէկտեղ. ողջ մնացած նախարարք Հայոց՝ ամրացած Հայաստանի այս և այն բերդերու լեռներու և ամրոցներու մէջ, ու կը կռուին կը զարնեն, կը յաղթեն դեռ եւս Պարսկին: Վասակը՝ սուտ երէցներով և խաբեքայ ուրացող նախարարներով մեկտեղ կը չքնի ամեն կողմերը, սուտ յոյսեր տալով և մեծամեծ խոստմունքներով խաբելով, շատ տեղ պաշարում և բռնութիւն և աւեր և հրձիգ ընելով:

Ներշապուհ Ներծրունին, սուրբ ուխտին մեծ նախարարներէն էր, և պատերազմներուն մէջ կտրիճ ճակատամարտ, քաջուած իր բուն հայրենեաց մէջ ի վասպուրական յիստան քաղաք, այն տեղ քաջութեամբ կը կռուէր Պարսից զէմ. կը վանէր զանոնք, կը հալածեր մոգն ու մոգպետը, կ'սպաննէր կրակն ու կրակապաշտները, և Ռշտունեաց սուրբ Սահակ եպիսկոպոսին հետ կը պահպանէր կը սրբագործէր այն սահմանները. Սյուպիսի գործողութեանց հետ մէկտեղ Ներշապուհի միտք և հոգին անդադար կը յիշատակէր Վարդանայ և անոր հետի առաքինեաց անունը, կեանքը, գործը և փառաւոր մահը. և ահա այս զգացմունքն ու յիշատակն է մեր Երրորդ գրուածոյն դուռը:

Ուտովմ՝ Ներշապուհին որդին կը դառնայ հօր մօտ, պատմելով իր ըրած սրբազան քաջութիւնները և կոտորածները Պարսկին, որոնցմով կը փառաւորվի հայրը և կը խրախուսէ ու կրկին կը վառէ զորդին ի վրէժ Պարսկին և ուրացող Հային:

Շուտանայ, Ներշապուհի հաւատարիմ և ծեր զինակիրը կը դառնայ Ներշապուհին մօտ, որ Շաւարշանայ մեծ պատերազմէն զինի միւս Հայ նախարարաց հետ ինքնուրուշ լեռներուն ամրոցներուն մէջ անոնց հետ մէկտեղ կ'ամրանար ու կը պատերազմէր Պարսից զէմ շատ քաջութիւն գործելով, կը դառնայ ողջանդամ չքնելով շատ տեղերէ՝ կը հասնի իւր տիրոջ մօտ, և կը պատմէ իւր ըրածները ու տեսածները, որով կրկին կը վառի Ներշապուհին հոգին ի վրէժ Պարսկին և Վասակին: Հրաման կ'ընէ իւր գաւառներուն որ բանակ կազմեն, պատրաստուին երթան Հմայեկին մօտ ինքնուրուշ լեռներուն մէջ, նոր կռիւ, նոր մարտ յարդարել. և ահա ձայն, լոյս, անուշահոտութիւն, հրեշտակաց տեսիլ, Վարդանանայ հոգիք կ'երևան յերկինք, որ Հմայեկի սուրբ հոգին առած՝ օրհներգութեամբ և փառօք կը թռչին առ Ս.ստուած: Կ'իմանան թէ մեռած է Հմայեակ: Ողբերգութիւն:

Գ. ՄԱՍՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

Ի ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆՆ Ի ՅՈՍԱՆ

Արժուական Երչապարհ

ՎԱՐԴԱՆ .

ԽՈՐԷՆ .

ՀՄԱՅԵԱՆ .

ԱՐՏԱՆ .

ՏԱՃԱՆ .

ՆԵՐՍԷՆ .

ՎԱՀԱՆ .

ԱՐՄԱՆ .

ԳԱՐԵԳԻՆ .

Ո՛վ անմահ անուաներ . . . : Քաջ, կորովի, արի,
զարմանալի, խնայող, հրաշակերտ, վեհ, ցանկալի,
յառաջագի՛մ . . . : Առաջինիք, ո՛վ իմ ընկերներ,
մեռած և միշտ կենդանի Հայեր, ո՛վ երեսուն ու վեց
և հազար Հայ նահատակներ: Աւարայրի, Աւարայրի,
դաշտ գերեզմանական, դաշտ նուիրայան. քո հողդ
սուրբ է այսուհետեւ, դու քան գերկինքն եղար
առաւել: Քոյդ ծոց ննջեցին Հայոց արեգակներ, անոնց
մարմիններուն վրայ ելեւէջ կ'անեն Աստուած և հրեշ-
տակներ. ալ պէտք չեն քեզ համար ցօղ և անձրեւներ.

ալ Հայոց համար ծագիկ մի՛ ծլիր. թող գան, թող գան
Հայոց աղջիկներ, քեզ մէջ չըջելու, վարդի տեղ
Վարդան խնդրելու, քաղցր մանուշակի տեղ Հայոց
արիւնը հոտոտելու: Իրենց կուսական ճակտին պսակ,
իրենց գեղեցիկ պարանոցին մանեակ՝ թող փութանակ
չուշանի՛ Հայոց քաջաց փչուած ոսկորներ հիւսեն,
և երբ ծիծե՞ն ու սարեկ կու գան քո կանանչներուն
մէջ դարունը գեղգեղել, թող Հայոց մանկտին ուսանի
անոնց հետ կանչել յեղեղել, արձագանք տալ և առնել.
Վարդան, Խորէն, Սրտակ, Ներսէս, Հմայեակ, Տաճատ,
Արսէն, Վահան, Գարեգին, և երեսուն ու վեց և հա-
զար Հայեր, Հայաստանի սիրոյն, փառաց և կենաց
ընտիր մատաղներ: Դու Տղմուտ, միշտ պղտոր մնաս,
պղտոր ընթանաս. ինչ որ քո աչքովդ և քո շուրջ
տեսար, բնաւ չը մոռանաս. քեզմէ ջուր խմողին՝
Վարդանայ համը տաս, քոյդ տխուր պատ՛եր քոյդ
մանրիկ ու մեղմ՝ ալեաց վրայ գրուած յիշատակներ
ամէն Հայուն կարդաս, և վկայես, թէ՛ Խնչպէս քո
ցուրտ ծոցին մէջ, քոյդ թաց աչքերուդ առջեւ
քաջացան, կրուեցան, Հայրենեաց և սուրբ հաւատոյ
համար ամէն բան մոռացան, զարկին զարնուեցան,
փռեցին, փռուեցան, թշնամին ջարդեցին, ու իրենք
ինկան, Աստուած սիրող Հայեր, հայրենիք սիրող
Հայեր, և իրենց զօրաւար Մամիկոնեանն Վարդան:
Քեզ անէծք, ո՛վ Տղմուտ, եթէ մոռանաս այս իմ
ուխտ: Խցուն, ցամաքին քոյդ աղբերակունք, գրեզ
տեսնեն օրինակ առնեն հայրենիք մոռացողք, Հա-
յուկուն ուրացողք: Այլ դու մի՛ լար Հայաստան. թէ
մեռաւ Վարդան, քայց գրեզ սիրող, քեզ պաշտպան
Հայեր տակաւին շատ կան, վերջինն քան զամէն
Ներշապունէն է, բայց իմ երէտէն դեռ բոլոր Պարսիկ
սարսափ կը կրէ: Հողմո՛ւնք հայրենեաց, քանի կը
փչէք ի Շաւարշան դաշտ, բերէ՛ք այն տաղէն տա՛ն

Հայերուն հոգի վարդանանց։ Արձագանդ տուէ՛ք, ուսէ՛ք և կանչէ՛ք Արտօսայ բարձունք, Վարագ Կորճեայք, և քարինք Մոկաց, Հայերը վառեցէ՛ք 'ի բոց 'ի նախանձ, 'ի վրէժ Վարդանայ, 'ի վրէժ Հայ քաջաց, հրապաշտ Պարսից ճեռ ջնջել 'ի վրէժ հաւատոյ, 'ի վրէժ հայրենեաց։

Ո՛վ Աստուած, ո՛վ Աստուած . . . :

Ատովմ.— Հայր իմ ներշապուհ

Ներշապուհ.— Որդեակ իմ Ատովմ . . . — բայց ի՞նչ է այդպէս արիւնոտ պատմութեանդ, քրտնած քոյդ ճակատ՝ Ատովմ. ո՛ւր տեղէն կու գաս։

Ատովմ.— Այն տեղէն, ուր մեր բանակն է. քառասուն սեւ Պարսիկ մէկ ձեռքովս այս մէկ սուսերով շան սատակ ըրի, չորս ատրուշան միւս ձեռքս կործանեց. պիղծ կրակն 'ի ծով գլորեցինք, տասն և ութ քուրմեր, մոգ և մոգպետներ ողջ ողջ թաղեցինք։

Ներշապուհ.— Բեր համբուրեմ, Ատովմ, քոյդ ազնուական ճակատը, բեր օրհնեմ որդեակ, քոյդ յաղթական բազուկը։ Այսօրուքնէ քեզ կու տամ իմ բոլոր գէնքերս. քեզ ընծայ կու տամ, քեզ կտակ կու տամ այն գէնքերը, որ ընաւ չեն սորված դադրել. երես դաձունել, ալ միշտ զարնել, միշտ ջարդել Պարսիկ, չար մարդիկ, սուտ եղբայրներ, կեղծաւոր քրիստոնեայք, խարող ընկերներ. հայրենեաց դաւաճանք, հաւատոյ թշնամիներ։ Ատովմ, որդեակ, եթէ մենք խաբուեցանք Վասակէն, եթէ Վարդան և սուրբ քահանայք ներեցին այն չարին, երբ ձեռք կը դնէր սուրբ Աւետարանին. բայց քեզ անմոռանալի և սուրբ կտակ մի կը նուիրեմ ահա՛, չը խաբուեալ դուն ալ, թէ Վասակ և թէ իւր սուտ երէցներ. ուր որ կը տեսնես զա՛րկ մեռցուր, չուներուն տուր անոնց ոսկորներ։ Դու կը տեսնայիր, Ատովմ, թէ ի՞նչ կրակ ու բոց կտրած էի այն քանի անգամ, երբ Վասակ

կ'երդուէր. հազար կտոր կ'ուզէի ընել, բայց . . . բայց . . . բայց . . . ո՛վ Աւետարան, և սուրբ քահանայք։ Դու տեսար թէ ի՞նչպէս ստեղ, ի՞նչպէս քակեց. սպաննեց Հայաստանի քաջեր, աւեր դարձոյց հոյակապ և սուրբ տաճարներ։ Գիտեմ, գիտեմ, Վասակայ դատաստան մեծ կ'ընէ Աստուած, և զայն պիտի տեսնեն մեր աչքեր, բայց քեզ կը պատուիրեմ, և ոսա՛ դու քոյդ զաւակաց, և զաւակներդ իրենց զաւակաց, թող չը խնայեն, չը խաբուին իրենք ալ Վասակայ հոգի Հայերէն։ Ահ, ամէն ազգն իր Վասակն ունի, ամէն ժողովուրդն Հայն Վասակ ունի։

Ատովմ.— Հայր իմ, Ատովմը ներշապուհի զաւակն է, քոյդ արիւնն է, Ատովմն ալ ներշապուհն է։ Ատովմը կ'ուխտէ չը մոռանալ իր տեսածները, չը մոռանալ իր լսածները։ Եւ դու քաջացիր, Արծրունեաց առիւծ, որ երեք երեսուն տարիներ անցուցած ես գլխովդ, և միշտ յաղթութեամբ, միշտ Աստուծոյ և Հայաստանին համար արիական նուիրական պատերազմներով պսակած ես քոյդ զաղաթը. կ'երդնում սուրբ խաչին վրայ, և այս աղի ծովն ու կապոյտ երկինքը՝ վկայ կը բռնեմ բանիս, արեանս վերջին կաթիլ, անձինս ամէն սիրածները, սրտիս բոլոր իղձերը զոհել, քոյդ առագիւնութեան յիշատիլ, հայրենեացս փառքը և սուրբ կրօնքս պաշտպանելու համար։ Զեր գերեզմաններ, հայր իմ, մեզ և մեր ապագայ սերնդոց անմահութեան պատճառ Մե. Շաւարշանայ հողը համբուրել, Տգմուտին ջուրը խմել, կենաց կենդանութիւն են Հայութեան. և այո՛, ձեր փոխներէն պիտի հանէ Աստուած ձեր հոգւով Հայեր, որք առ հասարակ վրէժխնդիր լինին Յազկերտին ու Վասակին, իւրաքանչիւր Հայն իւր դարու թշնամւոյն, իւր դարու Վասակին։

Ներշապ.— Եթէ, Աստուած չը կամեցաւ իմ արիւնս խառնել այն սրբոց արեան հետ, թող ընդունէ իմ ցամքած

աչքերէս հոսած արցունքներ, զորս կը հեղում սուրբ եկեղեցեաց վրայ, կը հեղում Հայոց ներկայ վիճակին վրայ: Տե՛ս, որդեակ, Հայաստանի քաղաքներ ու շէնքերը բոլոր ամայացած, նախարարները՝ որը մեռած, որը լեռներուն գլուխները, ցորերուն խորշերը փախած, ախիւնայք իրենց փափուկ թենէն ինկած, հարսները արագաստ թողած, առ հասարակ բերթեր, ամբողջներ, դաշտերն ու լեռները լեցուցած խոտարուտ կ'ապրին: Եւ զո՞հ սրտիւ կ'ապրին:

Գո՞հ սրտիւ կ'ապրինք, և տա՞ր համար կը մխլթարուիմ ես: Վասնզի Աստուծոյ համար է այս ամէնը: Տեսանք, այո՛, տեսանք մենք մեր աչքք մեր քաջ՝ նահապաղներու սպաննուելը, մեր սիրելիներուն խողխողուելը, մեր գանձերը մեր ձեռքէն ձգեցինք, շատ մայր իր գաւկէն մահը իր աչքին առջև տեսաւ, շատ կոյսեր իրենց նշանածը, և շատ հարսներ՝ իրեն փեսաները մեռած թողուցին ու անշուն. շատ ծնողաց գիրկերէն կաթնիկեր տըղաքներ ինկան ու ալ շունչ չառին. բայց ամէնքն ալ մխլթարութեան հոգի զգեցած՝ Աստուած կանչեցին ու այն ցաւերուն յաղթեցին:

Լացինք մենք միայն և կուլանք մեր եկեղեցեաց քանդումը. լացինք մենք և կուլանք թէ մոռցուին այս մեր կրած ցաւերուն, այս մեր ըրած գործքերուն, և այս մեր ունեցած ու անցուցած օրերուն յիշատակները ապագայ Հայերէն:

Գրեց և կը գրէ Աստուծոյ մատը այս ամէնը իւր յաւիտենական սատկին մէջ, կը գրէ անշուշտ Հայոց սատմութիւնը իր էջերուն մէջ, և Հայաստանին հսկող հրեշտակը կը քանդակէ զայս Հայոց լեռներուն ու բլուրներուն վրայ: Կ'աղաչեմ, կ'աղաչեմ, քեզ ուղղած խօսքերովս ամէն ժամանակաց Հայերուն, որ կարգան, ուսանին, յիշատակեն և տօնեն Հայոց ազգութեան այս սահարը՝ բայց կենսատու յիշատակը:

Դեռ կայ, դեռ կայ մեզ շատ չարչարանք կրել, դեր

կայ մեր եկեղեցեաց քանդուելը և սուրբ քահանայից կապանքները տեսնել, դեռ կայ մեր ժողովրդոց գերի վարուիլ օտարութեանց, ստրկութեանց մէջ ցրուիլ, բայց այս ամէնը ո՛չ ազգ մը ոչնչացնել կարող են, և ո՛չ եկեղեցին անհետցնել:

Արտասուքս, կսկիծս, և երկիւղս միայն այն ժամանակուայ Հայոց համար է, որոնք հանգիստ և ազանով օրեր կ'ունենան, բայց գիրենք հեշտութեան, անհոգութեան, անգիտութեան, և անձնասիրութեան տալով կը մոռնան իրենց ազգային կեանքն. ոչ անցեալն յիշեն, ներկան հոգան, ոչ ապագան պատրաստեն. այն օրն է ահա՛ ազգութեան մահ, և եկեղեցեաց վախճանը. այն է որ յառաջ կուգան տգէտ սուտ եկեղեցականք, այն օրն է որ յառաջ կուգան մատ ու մոլի իշխանք, այն օրն է որ յառաջ կուգան իրենց կամք պաշտող կոյր ժողովրդականք, որք առ հասարակ կամ օտարաց անձնատուր կը լինին, կամ ճարտարաց պատրաստական կերակուր: Սէյաթհիս չըջանին մէջ, մարդկութեան կարգին մէջ կուգայ ժամանակ մը, որ սուսերին չըրած գործը՝ լեզուն պիտի ընէ, արիւնով աղատուած ու պահպանուած կրօնք ու Ազգութիւն՝ անհոգութեամբ պիտի վախճանը գտնէ:

— Այդ ինչ չառաչիւն, ինչ դղրդոց է կը լսուի... —

Շառապ. — (Խուճը մը հետ կ'ու գայ) Տէր իմ ներշնչապուն:

Ներշնչապուն. — Ո՛վ իմ Շառապ:

Շառապ. — Բոլոր Աղծնիք, Տօրիք, և Խաղտիք չըրջելով կու գամ... Այրարատու, Սիւնեաց, Բարձր Հայոց քաղաքներէն անցայ, ծուխ և մարախուղ այն ամէն տեղերուն միջև երկինք կը բարձրանայ. անօրէն վասակ կրալը ձեռքն առած կը վառէ բոլոր շէնքեր, և երկու

բանակ հետն առած լեռներ և ամրոցներ կը դիմէ. բանակ մը սուտ քահանայից և ուրացող իշխանաց, բանակ մը Պարսից սուր ու բոց առած, հրովարտակ կը կարգայ, թողութիւն, չինութիւն կը խոստանայ Հայոց՝ Յազկերտին կողմէն. սուտ երէցներ կ'երդնուն, ուրացող նախարարք էր յորդորեն, և Պարսիկը զանոնք կը խող-խողէ...: Դարձեալ արիւն, դարձեալ պատերազմ, դարձեալ մահ: Կսպոյտ լեռան Հայերը մեծ ջարդ տուին պարսիկին, յաղտեաց ամբականները ջարդ ու փշուր ըրին մնացած Պարսիկները. Բակ Սիւ նեցին, այն խաչապըսակ քաջազն Հայկազուն՝ մոխիր դարձոյց հազարաւոր ճակատներ, և արիւնոտ սուրը բերանը բռնած վազեց ուրիշ կողմեր Հայոց օգնելու: Անոր հետ խառնուեցաւ գնաց քոյղ արիւնոտ Շաւառայ. գետի մը ափունքներ խուճը մը Պարսիկներ տեսանք, և անոնց մէջէն լալեաց ու հեկեկանաց խեղճ հեծեծանքներ լսեցինք. Հայու ձայն էր մեր լսած, Հայ կանանց, Հայ աղջկանց, Հայ կաթընկեր մանկանց ձայն... գերի էին ինկիր թշուառները, և միմիայն իրենց աղաղակն էր «Աստուած»: Կը լռէին և կը արմնային վերստին «Աստուած»: «Աստուած», մենք ալ գոռացինք Բակին հետ, և վրայ հասանք. ջուր, փոս, խորխորատ այն Պարսից բաժին մնաց. և մինչ թափեցինք գերիներ, մէկ գլուխ Պարսիկներէն ողջ չը մնաց: Այլ ինչ տեսարան, ո՛վ ողորմած Աստուած. ջրին հոսանաց մէջ երկու գեղեցիկ կուսանք, իրենց մազերը ջրի երես ծալ 'ի ծալ փռուած, երկուքը մէկ կապով իրարու կապած, երեւէջ կ'ընէին ջրին տակն ու ջրին երեսը. դէռ չունչ կար իրենց բերնի մէջ: Տեսանք, վազեցինք զանոնք փրկելու, բայց վերջինն էր այն չունչը. մահը քան զմեզ չուտ հասաւ. մէկ նուազ ու անուշ ձայնով մը կանչեցին զԱստուած, և հասան առ Աստուած... (Բոլոր տեսարանք կը մոռնոյն եւ կ'աւսեն) Վա՛հ, վա՛հ...

Ներշնչուի.— Զինաւորուեցէ՛ք, քաջեր Շաւառայ,

մի՛ կայնիր, ձայն տու՛ր Անձեացեաց, ձայն Մոկաց, ձայն Ռշտունեաց, ձայն Կորդուած, ձայն Բաջբերունեաց, ձայն Բզնունեաց, ձայն Վասպուրսիւնի ամէն կողմերաց թող իջնան ամրոցներէն վար. թող գան ժողովին մէկտեղ. դեռ Հայը կայ ու կ'ապրի. թող գան իմ քաջեր, բանակ տամ քեզ հետ, Շաւառայ ա՛ռ ու հասիր հիւսիսային լեռներ, այն տեղն է Հմայակ, այն տեղն Արշաւիր ասա՛ թող զօրանան, կռուին, զարնեն, ջարդեն, չը թողուն Պարսիկի մէկ վերջիս ճիւղը: Այնտեղ սուրբ քահանաներ, ասա՛ թող չը բաժնուին ժողովրդեան մէջէն. թող օրհնեն զԱստուած օրհնեն Հայոց զէնքն ու սուսերը: Ասա՛ թող խրախոյս առնեն Ներշնչուի ողջ է, այս կողմերը կը պահէ. Ատրպատականը ամբողջ ինձմէ կը սարսափէ մէկ բանակ զրկեր իմ Հեր և Զարեան ես ալ ահա կ'երթամ. կ'երթամ կը յաղթեմ և կուգամ: Աստուած, որ կը տեսնէ իր ամենակալ աթոռոյն բարձրութիւնէն այս նահատակութեանց հանդէսը Աստուած պիտի տեսնել տայ վերջապէս մեր եկեղեցեաց չինութիւն, մեր կրօնից ազատութիւն, մեր աշխարհին վերանորոգութիւն: Աշխարհ մը, ազգ մը որ ծագէ՛ի ծագ արիւն կտրեցաւ, արիւն Հայերուն ուղեցին բոլոր Հայաստանի դաշտն ու լեռը, գետերը կարմիր ներկեցան, դաշտն ու ձորեր գիւղերով լեցան, քի մոռցուիր քնաւ այս տեսարան Աստուծոյ ամենատաա աչքէն. անոր գթութիւն պիտի հանէ այս հողէն ալ աւերիչ ձեռքը պիտի փչէ այս սուրբ երկրէն այդ օտարին ոտքը, և պիտի յարուցանէ կենդանացնէ կրկին Հայութիւն, Հայութեան հետ քրիստոնէութիւն, քրիստոնէութեան հետ ազատութիւն, ազատութեան հետ անմահութիւն...:

—Այս ի՞նչ սնուչահոտութիւն բուեց:

Միւսներ.—Անմահութեան հոտ է:

Ներշնչուի.—Այս ի՞նչ քաղցր ձայնը կը լսուին:

Միւսներ.—Հրեշտակներու եղանակ է:

Ներշնչուհի.—Այս ինչ լուսաւորութիւն էր ծագեցաւ :

Միւսներ.—Լուսեղէն հոգիներ կ'երեւին :

Ներշնչուհի.—Եւ ահա՛ Վարդան... .

Բոլորը մեկտեղ.—Ահա՛ մեր Վարդան... . և

Խորէն .

Արտակ .

Վահան .

Հմայեակ .

Ներսէհ .

Տաճատ .

Արսէն .

Գարեգին .

Ներշնչուհի.—Եւ իրենց տոջեւ լուսեղէն հրեշտակներ պար բռնած , և իրենց գլուխ լուսեղէն պսակներով պսակուած : Իսկ այն ո՞վ է որ արիւնաթաթախ և լուսաթաթախ կարծիր և ձերմակ հագած և իրրեւ փեսայ հանդիսի մէջ առած կը տանին յառազաստ... : Այդ կերպարանքը Հմայեկին է նման . աչքերը պայծառ բոցաւառ , բազուկն երկայն , կուրծք բացալանջ , ճակատը լայն . և ձայն Վարդանայ «Եղբայր» կը կանչէ , «Եղբայր Հմայեակ» ահա՛ կը կանչէ : Զայն ամենեկուն Հայաստան կը կանչեն , Հայոց լեռներուն Ողջոյն կը գոչեն :

Հմայեակին է սին որ պսակուեցաւ ,

Հմայեակ զնայ Վարդանին հասաւ :

.

ՈՂԲԵՐԳ

Թէ Հայրենեայ պսակադիր

Գողթնի քնարք լուր են .

Երկնից թող գան անմահ հոգիք

Հայոց քաջեր պսակել :

Մասեայ գազաթ թող գան բազմին

Երկնից գունդ գունդ հրեշտակներ ,

Աստուած իջեր 'ի Հայաստան

Հայոց արիւն հոտուել :

Փախէ՛ք ամպեր Շաւարշանէն ,

Այ մի՛ ցողէք ձեր ձողեր .

Շաւարշանը ոռոգուած է

Հայոց քաջաց արիւնէն :

Եւ կը ծրլին ու կը ծընին

Այս գալին մէջ ոչ խռտ , վարդ .

Այլ Վարդանայ ինկած երկիր

Պիտի ծաղկի սուրբ հաւատ :

Քանդակադարձ քաջ եղիչէն

Գրիչ 'ի ձեռն գայ յԱրտաղ ,

Զափէ ձեւէ գրէ գրօշմէ .

Կեանք , մահ , հաւատք Վարդանաւանց :

Ահ Վարդանայ անուան արժան

Մասիս կանդնի մահարձան .

Մենաստաններ ետէն 'ի գմբէթ

Աւետարան սուրբ տաճար :

Ծագէ՛ արեւ քայլ ճառագայթ

Խաղաղաց լեռներ , մութ խորշեր .

Այնտեղ ինկաւ քաջ Հմայակ ,

Այնտեղ պսակեր նահատակ :

Լուսին, լուսին, աչոքդ անդուն,
Պահէ՛ Հայոց ոսկորներ.
Եւ Մայիսի զուարդ ցօղով
Ցօղէ՛ անոնց չիրխներ:

Արծուիք, բազէք Հայաստանին
Եւ արագիլ ամրան հիւր.
Դուք հսկեցէք այս աշխարհին,
Ժառանգեցէք Հայոց տուն:

Մոխրներու վրայ նստէք,
Աւերակները չինէք բոյն,
Եւ ծիծեռնակ գայ ու երթայ
Մինչև հայոց գայ գարուն:

ԵՐԳ ՎԱՐԴԱՆԱՅ

Վարդան մեր քաջ զօրավար
Սուր ի ձերին ոսկեվառ.
Կանջում է իւր քաջիւրին
Ջարդել զգլուխ Բագիրտին,
Ո՛հ, Վարդան, Վարդան, Վարդան:

Հայոց զօրքեր գունդագունդ
Ժողովում են կրրով թունթ
Մայրաքաղաքն Սրտաշատ
Մայրաքաղաքն մարդաշատ:

Հայոց զօրքեր անհամար
Դրոշակներով պայծառ,
Ամէն կողմից շտապատծ
Վազվըզեցին կատաղած:

Դեռնդեաց խուճըր անմահ,
Անվախ, անդող և անահ,
Խաչը բռնած Քրիստոսեան
Բորբոքեցին զօրք Հայկեան:

Փառք և պարծանք յաղթական
Քեզ սերելի իմ Վարդան.
Որ քո սիրով բորբոքիչ
Հանդիսացար քաջ փրկիչ.
Դու և քո քաջ ընկերներ
Արիւժափար անվեհեր
Զարդեցիք զօրք Պարսկական
Դրիք գետին անկենդան:

ՎԱՐԴԱՆ

Իմ հայրենեաց հոգիս Վարդան,
Հոգիս հոգւոյթ եղնի զուրպան,
Որ Տըղմուտի ափերի քով,
Վաթսուն հազար կտրիճներով,
Զարկիր, զարկուար, ինկար՝ քաջ քաջ,
Պարսիկք սրփռած ի ձախդ ու յաջ:
Իմ հայրենեաց արեւ Վարդան,
Հոգիս հոգւոյդ եղնի զուրպան:

Աւետարան ու խաչն առիր,
Տարիր երկինք բարձրացուցիր.
Եւ դու ալ յետ թողիր գացիր,
Անուշ արեւդ հողին տուիր,
Որ հայրենեաց չողայ արեւ,
Շաւարչանայ դաշտին վերեւ:

Իմ հայրենեաց սրեւ Վարդան, Լայն:

Արևնդ կարմիր, կարմիր թափուաւ,
Դաշտն ու ծաղիկ ներկուեցաւ.
Հունական ելաւ ամպի տակից,
Պաղ պաղ թափեց ցօղիկն յաչից.
Որ հայրենեաց վարդէր բացուին,
Երգէ պրկուել զրախտի սարին:
Իմ հայրենեաց արեւ Վարդան, Լայկ:

Ս. Ն. ՖԵԼԷԿԵԱՆ

ՎԵՐՁԱՐԱՆ

Լըռեց: Ամպերը եկան ծածկեցին
Երկինքն ու լուսինն աչքէս խրկեցին.
Մընայի մենակ՝ հոգիս վրդոված,
Ձեռներըս ծոցիս, զլուխս քարշ արած:
Եւ այնուհետեւ ամեն նրկուել
Մընում եմ լուսնի խաղաղ ծագելուն.
Նորա տըխրամած դէմքը նայելիս՝
Ձիչում եմ թշուառ վիճակը ազգիս:
Ան, ցոլա՛, փայլէ՛, տխրադէմ՝ լուսին,
Դուցէ քու փայլից փայլ տառ և Հային:
Պատմէ՛ շատերուն Վարդանի Մահը,
Կամ ինչպէս կորաւ Հայ ազգի դահը,
Կամ ինչ վե՛հ սիրով սիրում էր Վարդան,
Մայրենի հողը,—աշխարհն Հայաստան:

ԳԱՄՈՒՔԱՅԻՊԱ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՄԻՆՁԵՒ ՅԱՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԳՈՐԾԵՐԸ

Թիւ 1.—Նախախնամութեան գաղտնիքը	1.—
» 2.—Կանթի Մարքիզուհին	1.50
» 3.—Դէպ 'ի Հայաստան	3.50
» 4.—Նօրմա	1.—
» 5.—Գրոց Բրոց . Գ . Էպս . Սրուանձտեանց	5.—
» 6.—Սասունցի Ղաւիթ	2.—
» 7.—Շուշանն Շաւարշանայ	3.—
» 8.—Հնոց և Նորոց	5.—
» 9.—Ագիւլ տղուն պատմութիւնը	3.—
» 10.—ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ (Ա . Հատոր զէպ ի Բխական)	

Այս գործը պրակ տու պրակ մօտ օրերս լոյս պիտի տեսնէ։
Հրատարակելը՝ ինք սննամբ ճամբորդած ըլլալով՝ տեղւոյն վրայ
ուսումնասիրութիւններ ըրած է և մեծ գոհալովութիւններով հաւա-
քած է նիւթերը։ Բոլոր պատկերները, որ պիտի երեւին գործին
մէջ, ինք սննամբ տեղւոյն վրայ լուսանկարել տուած է։

Վստահ ըլլալով որ այս խիստ շահեկան բնաշխարհի թան-
կագին յուշարձանը, պիտի հետաքրքրէ ամէն Հայ անհատ, ի մօտոյ
պիտի բանանք բաժանորդագրութիւն խիստ մատչելի և տպահով
պայմաններով։

ՀԱՍՅԷ՝

ԳՐԱՏՈՒՆ «ԱՐԱՄԱԶԴ»

ՂԱԼԱԹԻԱ, Գուրե-Գարու քիւ 695, Կ. ՊՈԼԻՍ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0357807

56.161